

Olivier Todd

JACQUES BREL

Een leven

Horizon

*Voor jou
En ter herinnering aan
Sylviane Labes*

*... wij gaan voorbij aan de onvolmaakte roes van het leven
Yves Bonnefoy*

*Ah! Je les vois déjà...
Est-ce qu'il est encore chaud
Est-ce qu'il est déjà froid
Ils ouvrent mes armoires...
Se régaland d'avance
De mes lettres d'amour...
Ah! Ah! Ah! Ah! Ah! Ah! ...
Jacques Brel*

INHOUD

Inleiding	5
1 Een 'ketje' uit Brussel	15
2 Volwassen	53
3 Een creatieve geest in beweging	79
4 Chanson, poëzie en showbizz	111
5 Privéleven	139
6 Het is moeilijk om Brelg te zijn	167
7 Mei 1968 in 1967	197
8 Don Quichotte	223
9 De acteur	243
10 De cineast	259
11 Zijn passies	283
12 De overtocht over de Atlantische Oceaan	305
13 Een eiland	335
14 Een laatste 33 toerenplaat	363
15 Sporen	391
Bijlagen	407
Brel en de filmmuziek	410
Brel en de Franse dichtkunst	412
De bibliotheek van Brel	416
Jaren van songwriting	420
Discografie	423
Filmografie	445
Geselecteerde bibliografie	448
Andere documenten	453
Dankbetuigingen	458
Eindnoten	459
Index	469

INLEIDING

2008. Het gerucht gaat dat de Académie française de kandidatuur van Charles Trenet heeft geweigerd. Ze neemt wel de talentvolle Jean-Loup Dabadie, schrijver, scenarist en auteur van de conferenties van Guy Bedos, op in haar rangen. De Académie weet het dus weer goed gemaakt.

Trenet heeft zich inderdaad aangemeld, maar zijn grootste tegenstanders zijn François Mitterrand, de vrij discrete beschermheer van het huis, en Jack Lang, zijn bijdehante woordvoerder. Lang dringt aan op een negatieve beslissing, zoals alleen hij dat kan. De Académie houdt er nochtans niet van om onder druk te worden gezet.

Had Brel zich kandidaat kunnen stellen en dan kunnen zingen over ‘die lui’ met hun *habit verts* (het groene pak, dat de leden van de Académie dragen op bijeenkomsten, nvdv)? In mei 2008 komt hij via het Studio Théâtre – onderaan de ladder – terecht bij de Comédie française. In 1969 brengt François-René Cristiani, een nog jonge journalist, Georges Brassens, Jacques Brel en Léo Ferré samen voor de micro. Bijna dertig jaar later maakt men aan de hand van het script van die uitzending een theaterstuk, *Trois hommes dans un salon*. De efficiënte opstelling van de acteurs, die rond een langzaam draaiende tafel zitten waarop micro’s staan opgesteld, zorgt ervoor dat het gezicht van elke speler zichtbaar is. De regie is in handen van Anne Kessler. De vrienden, drie enorme ego’s, discussiëren in een wolk van sigarettenrook over de dood, God, de liefde, vrouwen en hun vak. Ze zorgen ervoor – zonder dat het opvalt – dat ze spontaan overkomen. Het gaat allemaal snel, maar alles verloopt goed.

Diezelfde maand hoor ik dat Alastair Campbell, de adviseur en spindokter van Tony Blair, tijdens zijn studietijd in Frankrijk Flaubert én Brel heeft gelezen.

Een week later spreek ik voor het eerst in tien jaar over Brel in Chatou. Ik luister niet elke dag naar *J’arrive* of *Les Remparts de Varsovie*, maar voor deze conferentie heb ik me volledig ondergedompeld in het fenomeen Brel. De hele dag luister ik naar zijn muziek en weer raak ik eraan verslaafd. Het toeval wil – ik zweer het – dat ik de week daarvoor nog een gesprek had met Françoise, de echtgenote van François Rauber, componist en begenadigd orkestleider van Brel. Het is overduidelijk dat Brel Brel niet zou zijn geweest zonder Rauber en zonder

Gérard Jouannest, zijn virtuoze pianist. Met Françoise had ik afgesproken dat we *niet* zouden praten over Brel. Toch kon ik me er niet van weerhouden om haar – de vrouw die Jacques het best kende en die zijn goede vriendin was – te vragen om hem in  n zin te beschrijven. Ze dacht even na en antwoordde: ‘Iemand die altijd wat anders wilde...’ En die woorden omschrijven de man perfect.

In 2008 verkoopt Brel nog steeds goed. Twee jaar eerder werden er in Frankrijk voor hem meer auteursrechten betaald dan voor Brassens, Barbara en Ferré. Voor 2007 waren de rechten van Brassens en Brel hoger dan die van Ferré en Barbara, die dat onterecht vindt. Wie koopt Brel nog en waarom? Ik dacht dat hij niet meer zo erg in de smaak valt bij jongeren als veertig jaar geleden, maar daar ben ik niet meer zo zeker van. Mijn dochter van zesentwintig speelt basgitaar. Ze houdt meer van *soul music*, van Marvin Gaye, moderne jazz en Herbie Hancock, dan van het Franse chanson en toch kan ze niet genoeg krijgen van Brel. Haar twe ndertigjarige broer laat me luisteren naar Oxmo Puccino, die *Ces gens-l * rapt. Brel is overal, hij raakt niet uit de mode...

Zelfs bij jonge zangers voel je zijn invloed. Angela Clouzet interviewde Dominique A, Christian Olivier, de zanger van de T tes Raides, en Yann Tiersen. Ze vroeg Dominique A. waarom Brel hem zo raakt. Hij antwoordde: ‘Eerst weigerde ik me door hem te laten beïnvloeden. Ik heb er echt tegen gevochten. Hij is immers... de *Commandeur*! Het klinkt misschien vreemd, maar zijn muziek is echt tijdloos. De klassiekers van Brel komen uit de jaren zestig, de jaren van de popmuziek, de hippiebeweging... maar daar vind je bij hem nergens sporen van terug. Als je houdt van pop of rock, dan moet je Brel aan de kant schuiven. En dat is wat ik deed.’

Christian Olivier refereert aan Brels fysieke engagement op het podium. Zijn optreden is altijd een lust voor het oog en een streling voor het oor. Brel raakt je, ontroert je en schudt je wakker, al gebeurt dat niet altijd op een even charmante manier. Toch krijg je sympathie voor hem, luisteraars en kijkers voelen met hem mee. Welke artiest slaagt daar tegenwoordig nog in? Jacques Higelin wellicht, maar dan in een totaal andere stijl. Sommige rockmuzikanten kunnen het ook, een Lou Reed misschien? Brel straalt een innerlijke kracht uit, ook al staat hij bijna onbeweeglijk op het podium. Een echte artiest is een ‘podiumbeest’ en heeft ‘het’. Jazzmuzikanten en uitzinnige menigtes kunnen in trance raken, zoals Jack Kerouac het beschrijft. ‘Johnny’ (Hallyday, nvdv) heeft die onmiskenbare dierlijke kracht, hij was kind aan huis in de Olympia, Bercy en het ‘Stade de France’. Maar hij had *het* niet.

Ook eerder terughoudende universiteitsdocenten zijn vaak nog geïntregeerd door en geïnteresseerd in Brel. Stéphane Hirschi maakte de weg vrij met zijn proefschrift, *Jacques Brel, chant contre silence*. Enkele jaren later schreef Jean-Marie

Favière een proefschrift van 1922 bladzijden, noten inbegrepen, met de titel *Constance et évolution dans l'oeuvre de Jacques Brel, Étude de statistiques lexicales*.

Deze exegeet beweert dat dit werk niets minder is dan een 'complete studie van het oeuvre van Jacques Brel'. Volgens hem vervolledigt Sartre met *L'Idiot de la famille* 'alle informatie die wij hebben' over Flaubert. Docenten literatuur aan de universiteit zoeken meetbare elementen via lexicale statistiek en kwantitatieve stilistiek. Zelfs de Gausscurve wordt erbij gehaald, een gevaarlijke wiskundige benadering.

Favière draait er een beetje omheen en tracht verbanden te leggen, maar hij is bang dat hij overdrijft als hij beweert dat de Brusselse Brel vergeleken kan worden met Rimbaud, de dichter uit de Franse Ardennen. Dat gaat inderdaad te ver! We kunnen Brel wel bewonderen, maar we moeten hem daarom niet op gelijke hoogte met Rimbaud plaatsen. Ook al liet Brel zich ooit ontvallen dat hij Mozart had willen zijn, of een dichter als Rimbaud. Waarom zou je een lamsbout met een rosbief vergelijken, een naaimachine met een paraplu, een bommenwerper met een jager, een tortoiseformatie van Romeinse legioensoldaten met de vierkantsopstelling van de keizerlijke garde van Napoleon? Brel en Rimbaud spelen nu eenmaal op een verschillend niveau en wekken andere gevoelens op.

Regelmatig verschijnen er overigens nog studies over Brel of duikt de drieduidigheid Brel, Ferré en Brassens wel ergens op. Het lijkt wel alsof Barbara, Gainsbourg en anderen volledig verdwenen zijn. We moeten ervoor waken niet geobsedeerd te raken door Brel.

De laatste twintig jaar bestoken bewonderaarsters van Brel – Campbell ook trouwens – me met de vraag of Brel als mens niet 'onuitstaanbaar' was. Wat moet ik daar nu op antwoorden? 'Uiteraard, maar als hij dat niet was geweest, hadden we dan zijn nummers gekend?'

In *Mon bistrot préféré* op zijn album *Boucan d'enfer* vindt Renaud, zich onderdompelend in nachten vol melancholie en dagen vol depressieve gedachten, zijn ex-collega's en medestrijders terug.

Il y a là, bien sûr, des poètes, le Prince

Tirant sur sa bouffarde, l'ami Georges Brassens

Il y a Brel aussi et Léo l'anarchiste...

In hun melodieën en interpretaties, hun uit elkaar gerukte, bulderende en tedere zinnen, vind je – wat de woordkeuze betreft – ten minste twee soorten zangers, de rebellen en de conformisten.

Brel en Renaud behoren beiden – hoe ver ze ook van elkaar staan – tot de eerste categorie, Tino Rossi tot de tweede.

Rebels is iemand die zich verzet tegen alles en iedereen. Brel hekelt het verstar-

ren van gevoelens en gedachten, hij zet zich af tegen het veel te Belgische België, het chauvinistische Frankrijk, compromissen, het gebrek aan principes en tegen leugens, hoewel hij zich daar zelf ook aan bezondigt. Hoe kan hij anders zorgen voor enige stabiliteit in zijn leven? Door te vluchten misschien en door zijn teksten, waarin hij zich afzet tegen het establishment, bij te schaven. En door telkens opnieuw te beginnen.

Brel weigert het werk van vrienden of door andere auteurs voor hem geschreven volzinnen en hits, te gebruiken. Hij schrijft een nummer voor Juliette Gréco, maar zelf zal hij nooit teksten van anderen aanvaarden. Werk van bekende dichters zal hij evenmin ooit zingen, wat Ferré wel – en goed – doet. Hij is eigenwijs, een *hidalgo* (een soort Spaanse edelman, nvdv) en moeilijk van zijn standpunt te brengen. Ik ben Brel, ik ben enkel en alleen mezelf. Wat hem echter niet heeft verhinderd om te gaan lenen bij Louis Aragon en Desnos. Denk maar aan *La Valse à Mille Temps* (1959), *Orly* (1977), *Les Marquises* (1977), *Jaurès* (1977) en (her)lees dan maar eens aandachtig *Le Crève-cœur* en *Les Argonautes*. Een Pools docent aan de universiteit schreef een al geruime tijd aangekondigd proefschrift over Aragon en Desnos, Brels inspiratiebronnen.

Nog voor hij in het midden van de jaren zeventig veertig wordt, weigert de energieke Brel de rol van auteur-componist-vertolker nog langer te spelen. Maar toch blijft hij dé Brel tot aan zijn dood. Hij is gedisciplineerd, wil nog minstens drie professionele activiteiten uitbouwen: de ene op zee, een tweede in een vliegtuig – het lijkt hem geweldig om 's nachts op instrumenten te kunnen vliegen – en als laatste achter een filmcamera.

Sommige zangers die de aandacht naar zich toe willen trekken, zoals Brassens die zittend op een kruk zichzelf begeleidt op zijn gitaar, leiden hun publiek zachtjes naar zichzelf. Zangers die de aandacht niet opzoeken, zoals Brel, die het spotlicht van de showbizz vermijden, zijn er voor hun publiek, van de mensen in de orkestbak tot die op het hoogste balkon. Aandachtzoekers zijn discreet, schermen vaak hun privéleven af. Maar op de planken lijkt Brel, die nooit zal gaan zitten, met de nodige passie en tederheid zijn leven te geven aan het publiek. Toch heeft ook hij zijn geheimen. 'Ik praat over de Liefde, niet over mijn geliefden.' Hij wil zijn privéleven gescheiden houden van zijn muziek en zijn films.

Vanaf 1966 echter wil hij zijn gevoelens niet meer kwijt aan het publiek, dat onvoorspelbare, vraatzuchtige en unieke monster.

Terwijl Jacques Dutronc in 1966 in de spotlights komt met zijn *Et moi, et moi et moi*, kondigt Brel aan dat hij stopt met optreden. Maurice Chevalier, Édith Piaf en zovele anderen gingen hem al voor. En zoals zo vaak wordt zo'n afscheid met geveinsd enthousiasme aangekondigd.

Ook hij neemt afscheid, voorlopig definitief, net zoals al die anderen, lacht hoofdredacteur Hector de Galard.

Hij geeft me eerder voorzichtig de opdracht om een portret te schetsen van deze – zijn muziek uitgezonderd – zo moeilijk te begrijpen en te volgen zanger.

Ik heb hem geantwoord:

Brel stopt echt, hij komt niet meer op een podium. Hij zal wel muziek blijven schrijven, en nog honderden andere geschifte en leuke projecten ondernemen, dat wel.

Dus breng ik een hele week, dag en nacht, door met Brel. De blikjes bier zijn niet meer bij te houden. Brel blijkt een echt nachtmens te zijn.

Mijn eerste ontmoeting met hem vindt plaats in de buurt van de Place de l'Étoile in een in zeegroen geschilderde bar, zodat het lijkt alsof je in een aquarium zit. Het wordt een ramp. Op den duur hangt er zelfs een vijandige sfeer. Brel ontwijkt al mijn vragen, geeft nutteloze en banale antwoorden. ('Vrouwen maken kinderen en in de politiek, daar vind je maten...' of 'Niemand spreekt de waarheid...', of 'Leugens maken de waarheid'.) Eigenlijk speelt hij een personage en weigert hij zich als mens bloot te geven. Hij irriteert me. Ik maak er een eind aan.

Zo kunnen we niet verder, zeg ik, dit leidt nergens heen. Je houdt me voor de gek en ik heb de indruk dat je met jezelf lacht.

Brel kijkt me grijnzend aan over zijn Kronenbourg, denkt na en zegt dan met dichtgeknepen ogen:

Wat stel je dan voor?

We stoppen nu en morgen of overmorgen beginnen we opnieuw met een schone lei.

Akkoord. Morgen, zelfde uur, zelfde plaats?

De volgende dag zijn we om middernacht begonnen. Met Alain Delon ging het enige tijd daarvoor precies zo.

Vanaf dan verandert de teneur van onze gesprekken; Brel is eerlijk, openhartig, vriendelijk, soms zelfs hartelijk. Maar dat belet hem niet om me vaak doelbewust te misleiden. Vandaag vraag ik me nog steeds af waarom hij mij er absoluut van wilde overtuigen dat hij hogere studies heeft gevolgd. Waarom was hij zo geobserveerd door diploma's? Een gebrek aan zelfvertrouwen? Provocatie? Of uit respect voor de typisch Franse houding ten aanzien van futiliteiten? André Malraux kon professor Georges Pompidou en anderen er ook ooit van overtuigen dat hij had gestudeerd aan de School voor Oosterse Talen.

Mijn artikel wordt in februari 1967 gepubliceerd. Een hele tijd later, in 1982, diepte ik het weer op toen Robert Laffont me voorstelde om een biografie van Brel te schrijven. Nadat de zanger mijn artikel had gelezen, had hij tegen zijn vrouw gezegd: 'Die man heeft me bijna begrepen. In elk geval tot op een zeker punt...'

Een biografie schrijf je nooit voor de familie van de persoon in kwestie. Zelden kun je zo een opdracht zonder hen tot een goed einde brengen. De eerste ontmoeting met Miche en France Brel, bij mij in Parijs, liep allesbehalve van een leien dakje. Ik begon met: ‘Wanneer ik Brel op het einde van mijn onderzoek grof, dwaas of vreselijk vind, zal ik dat ook zeggen. Dat is dan mijn persoonlijke mening. Wat de feiten betreft, zal ik naar jullie luisteren en in functie van de informatie die ik heb verzameld, zal ik dan verbeteringen aanbrengen.’

Er hing een kille sfeer bij het afscheid.

Het aanbod van Robert Laffont interesseerde me wel, maar ik was geen expert in de wereld van het variété. Ik luisterde natuurlijk naar chansons. Ik hield van Brel, zonder meer. Als journalist schreef ik al wel portretten over de Beatles, Bob Dylan en Joan Baez, maar ik heb oneindig veel meer artikelen geschreven over schrijvers en politici. Het variété was niet bepaald mijn vakgebied, daarom aarzelde ik. Jean-François Revel en mijn oudste zoon, Emmanuel, moedigden me echter aan om dit boek *Brel, een leven*, te schrijven.

De meeste boeken over Brel heb ik gelezen. Maar op dat ogenblik, in 1984, had ik de indruk dat daar nog heel wat facetten van hem in ontbraken. De man was een Belg, maar iedereen scheen te denken dat hij uit Frankrijk kwam. Misschien geloofden enkele auteurs dat uiteindelijk ook. Ik vroeg Robert Laffont of ik een tiental dagen in België kon doorbrengen alvorens te beslissen. Ik dwaalde rond in Gent, liep langs de kust, wandelde door Brugge, heb heel België doorkruist. Ik ben in Wallonië geweest, in Vlaanderen en in Brussel. In Vlaanderen werd ik net zo goed ontvangen als in Wallonië. Overal genoot ik van de uitstekende keuken, in kleine en in grote restaurants, een groot verschil met Frankrijk. Ik stelde vast dat er verschillende soorten België zijn. Tot welk België behoorde Brel eigenlijk?

Na mijn terugkeer uit Brussel ontdekte ik dat het Internationaal Fonds Jacques Brel net was opgericht. De stichting bezit een indrukwekkende verzameling films, artikels en opnames. Dit zou mij veel tijd kunnen besparen.

Met Miche en France Brel heb ik urenlang gepraat, onze verstandhouding was ondertussen aanzienlijk verbeterd. Ik veronderstel dat ze zich meer ontspannen voelden in hun huis dan in het mijne. In de kartonnen dozen waarin ik mocht snuffelen, ontdekte ik korte verhalen die Jacques in zijn jeugd had geschreven. De ritmische taal deed meteen denken aan zijn chansons. Dat was een interessant gegeven. Later heb ik de vrouw van Brel gevraagd of ze ook nog brieven van hem in haar bezit had.

Ze antwoordde:

Oh neen, niet al die brieven...

Goed, zei ik, ik heb geen idee of je echtgenoot goed of slecht schreef, neem er willekeurig enkele uit, kijk of ze niet te intiem zijn en dan zien we wel.

Het toeval wil dat Miche een lange brief uit de doos nam en een korte, mooie, bruikbare ansichtkaart met een knappe tekst. Het geschrift liet wel te wensen over. Mevrouw Brel overhandigde me uiteindelijk met de nodige tegenzin enkele brieven. Vanaf dan vroeg ik vrienden en bekenden van Brel steevast naar hun briefwisseling. Hoe vaker ik een biografie schrijf, hoe groter mijn vertrouwen in documenten wordt. Getuigenissen komen me altijd wat te gekleurd, te ‘roze’ of te zwart-wit over. Mijn voorkeur gaat uit naar brieven, en dat was vooral het geval bij het schrijven van de biografieën van Camus en Malraux.

Ik kende Brel dus als acteur. Ik had nog geen enkele door hem geregisseerde film gezien, *Franz* heeft me uiteindelijk verstedeld doen staan. Volgens mij is die film een meesterwerk, ook al duurt hij ongetwijfeld twintig minuten te lang.

Uiteindelijk heb ik de opdracht van Robert Laffont aanvaard en ik heb er geen spijt van gekregen. Twee jaar lang heb ik Brel op de voet gevolgd, van Parijs tot op de Markiezeneilanden. Ik heb me ongelofelijk geamuseerd. Meer nog dan met Giscard. Ik ontdekte dat deze man meer was dan een variétévedette en dat hij erg ver stond van de persoon die ik zovele jaren eerder had ontmoet. Ik heb me werkelijk geen dag verveeld in zijn gezelschap.

Nooit vergeet ik Brel, Camus of Malraux en de geweldige, boeiende en soms irritante uren in hun gezelschap, ook niet na hun dood. Nadat ik klaar was met de ‘bio’ van Brel, ben ik met plezier blijven luisteren naar zijn muziek. Ik heb het overleefd. De lezer weet het misschien niet, maar de persoon over wie de biografie gaat, kan het einde betekenen voor een schrijver of hem voor altijd gevoelloos of allergisch maken voor zijn werk. Toen Étiemble klaar was met zijn proefschriften, kon hij geen Rimbaud meer zien.

Ik vind niet dat verjaardagen heilig zijn. Maar Brel blijft – veertig jaar na zijn dood – op een vreemde manier nog steeds aanwezig. Hij is niet biologisch afbreekbaar, zoals vele van zijn collega’s. Wat is de oorzaak van zijn ‘eeuwige leven’? Zovele jaren na zijn dood gaan zijn platen, video’s en cd’s immers nog steeds als zoete broodjes over de toonbank. Dat kan niet worden gezegd van vele andere zangers en schrijvers, die in de vergeethoek raken na hun overlijden. In feite laten wij ze vallen.

Nog belangrijker is dat Brel zich niet heeft laten meevoeren met de stroom, kwaliteit primeerde immers voor hem. Hij is een einzelgänger gebleven, solidair met zijn altijd wisselende publiek.

Dit schrijf ik, zonder enig misleidend of nostalgisch sentimentalisme.

Elk menselijk wezen heeft zijn mysteries en geheimen. Iedereen heeft wel iets ondoorgroendelijks, iets wat je niet kunt uitleggen. Ik beweer niet dat ik in het hart van Brel heb kunnen kijken, of de belangrijkste oorzaken van zijn talent heb gevonden.

Na de eerste publicatie van dit boek is Brel een Belgisch instituut geworden, en door misverstanden en toevalligheden, ook een Frans instituut. Hij heeft zich meester gemaakt van heel de Franstalige cultuurgemeenschap. Er zijn in België negentwintig straten en scholen met zijn naam. In Frankrijk zijn er dat respectievelijk zevenentwintig en achtendertig. In Hiva Oa, op de Markiezeilanden, heet de luchthaven vanaf 2008 Hiva Oa-Jacques Brel!

Volgens mij is het nog opmerkelijker dat Brel, nadat hij positief of minder positief aan bod kwam in proefschriften, ook nog opdaagde in stripverhalen. Roba, Franquin, Mittéi, Will, Bel-Pol en Macherot lieten hem opdraven in de tekstballonnen van hun strips. Dat was ook het geval met Uderzo en Goscinny.

Dit is een prachtig, blijvend eerbetoon aan Brel.

ASTERIX® - OBELIX® - IDEFIX® / © 1998 LES ÉDITIONS ALBERT RENÉ / GOSCINNY-UDERZO

Brel duikt niet alleen op in *Asterix in Hispania*, maar uiteraard ook in *Asterix en de Belgen*. Philippe Cornu, specialist in deze materie, legt uit dat de schrijvers van Asterix eerst een pak documentatie verzamelen over feiten en karakteristieke personages van het land waarin het album zich afspeelt, voor ze zich storten op de avonturen van hun helden. Voor België hebben ze rekening gehouden met de eeuwige taalproblemen, met Manneken Pis, met frieten, de schilderijen van Bruegel en – zo voegt onze expert eraan toe – uiteraard met de muziek van Jacques Brel. Ook al komt de vervanging van het woord ‘kathedraal’ door ‘oppidum’ minder mystiek over dan in het refrein van *Le Plat Pays*, toch zijn het eenvoudige decor en de grijze lucht – ‘die we hem niet kwalijk mogen nemen’ – een goede illustratie van de melancholie van dat nummer.

Brels nummers werden al door heel wat zangers vertolkt. Een metrostation en een trein dragen zijn naam en een asteroïde is naar hem vernoemd. Brel was niet elitair, ook geen populist, eerder iets van beide. Ik herinner me een tweeledig seminarie dat ik jaren geleden heb geleid aan Sterling, een universiteit in Schotland. Het ene deel ging over *La Nausée* van Sartre, het andere over de nummers

van Brel. Het deed me plezier te kunnen vaststellen dat de Schotse studenten ‘van wie men zoiets niet zou verwachten’ in beide onderdelen geïnteresseerd waren.

Het is moeilijk – soms zelfs riskant – om voorspellingen te maken, of het nu gaat om zangers, acteurs, schilders, regisseurs of schrijvers. Maar meer dan een generatie na zijn dood kun je nog steeds geld verwedden op Brel.

Jacques Brel leidde verschillende levens, zowel professioneel als privé.

Met zijn uitzonderlijke, tomeloze energie was hij ontegensprekelijk een niet-alledaags figuur.

Dankzij de televisie deden er al snel heel wat verhalen over hem de ronde. Ze waren niet altijd even waarheidsgetrouw en maakten van hem een mythe, hoewel hij een mens van vlees en bloed was.

Brel was een vedette uit de showbizz, een enorm hectisch wereldje. Maar de zanger kon er makkelijk aan ontsnappen. Hij had als filmacteur kunnen eindigen. Het was zijn droom om cineast te worden, een in de wereld van het variété minder voor de hand liggende ambitie. Dat is hem niet helemaal gelukt en daarom trok hij zich terug op een eiland in de Stille Oceaan. Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan en dus begon hij opnieuw teksten en muziek te schrijven en te zingen. Het waren enkele hartstochtelijke en mooie maanden.

Vrouwen die bij hem een blauwtje lopen en de jeugd die vaak door hem de les wordt gespeld, zijn de grootste afnemers van zijn platen, cd's en dvd's. Ze herkennen zichzelf nog steeds in Brel, zelfs veertig jaar na zijn dood. Via identificatie en projectie creëert het publiek een band met zijn helden en antihelden op het toneel en het scherm. Brel was geen geforceerd artiest. Ondanks zijn soms anarchistische uitspraken had hij een traditionele moraal en dito waarden.

In dit boek wil ik geen beeld schetsen van het privéleven van een verscheurde beroemdheid, en evenmin het leven vertellen van de Heilige Jacques Brel. Ik kon en mocht de passies niet negeren en de avonturen en stevige vriendschappen van deze man, die zo vaak de liefde bezong. De liefde, die volgens hem vaak gericht was op verovering en onvermijdelijk ook leidde tot mislukking.

De namen in deze biografie zijn echt, behalve die van twee belangrijke vrouwen in het leven van Brel, ‘Sophie’ en ‘Marianne’ die in 1982, toen ik dit boek schreef, anoniem wensten te blijven. Sophie is intussen overleden.

De lezer zal hier nieuwsfragmenten vinden, gedichten en nummers uit Brels jeugd, onafgemaakt werk en – tot *L'Oeuvre intégrale*⁴ verscheen – nog onuitgegeven fragmenten. Brels leven komt voor een deel tot uiting in zijn creaties, of het nu gaat om zijn teksten, zijn muziek of zijn films. Voor een zanger, een schrijver of een schilder komt elke creatie voort uit zijn herinneringen en de roes tijdens het creëren.

Hoewel ik niet mocht beschikken over de volledige correspondentie van Jac-

ques Brel, heb ik toch heel wat brieven kunnen inkijken – sommige ontdekte ik pas in 1984 – en materiaal dat nog nooit werd gebruikt. Zijn spelling en interpunctie zijn, net zoals die van Jacques Chardonne en Francis Scott Fitzgerald, niet voorbeeldig te noemen. Zijn brieven heb ik dan ook niet verbeterd. De typografie van de briefschrijver en het muzikale ritme vereisen respect. Net als zijn gepubliceerde werk helpt de privécorrespondentie om de mens en de artiest te plaatsen in de tijd, in het land, het milieu waarin hij zich bevond, dat hij verwierp of waarop hij zijn stempel drukte, en waarin hij droomde. Dat is zijn erfenis.

Hoewel hij druk doende was met reizen, vluchten, de liefde en de dood, nam Brel ook de tijd om een leven vol hartstocht te leiden. Hij zette de denkbeeldige zoektocht uit zijn jeugd voort. Zonder cynisch te worden kun je zelfs zeggen dat hij wat ‘rijper’ werd. Voor hem waren boot en vliegtuig synoniem met de motor en de auto van James Dean. Of een equivalent van de dagelijkse wandeling van Kant of de kamerjas van Diderot, misschien, om maar even te overdrijven!

Brel was de regisseur van zijn eigen leven. Het individu ontsnapte aan de vedette; Brel was enthousiast en sceptisch, royaal en irritant, onuitstaanbaar en charmant, een kampioen van de al te bekende tegenstelling leugen-waarheid, en van de platte leugen. En toch kwam hij eerder eerlijk dan doortrapt over.

‘Ik wil niet valsspelen’, beweerde deze speler meer dan eens, de man die vooral een scheppende geest was.

Een 'ketje' uit Brussel

Op 8 april 1929 om elf uur schouwt de immens populaire Albert I, helm op het hoofd, de troepen van zijn garnizoen in Brussel. De Koning der Belgen wordt vijftig.

Om 17.30 uur zendt TSF-Radio Belgique Massenet uit, walsen van Chopin en enkele stukken van Messenger.

Om 20.30 uur verdedigt mevrouw Corbett-Ashby, gastspreker, met vuur de vrouwenbeweging. De bijeenkomst vindt plaats in een zaal in Elsene, een gemeente met schitterende art-nouveaugebouwen.

Die achtste april wordt Jacques Romain Georges Brel, rond drie uur in de ochtend geboren in een wit stenen huis aan de Diamantlaan 138, toen een residentiële wijk in de buurt van de Leuvensesteenweg en de Auguste Reyerslaan. De dag daarvoor had Romain, de vader van Jacques, tijdens de weeën van zijn vrouw, op de tribunes van de velodroom lopen ijsberen. Octave Hombroeckx wint de Ronde van de 'onafhankelijke' Vlaanderens. Wat een spieren, die Vlamingen! 's Avonds speelt *Siegfried* in de Muntschouwburg, en in het Parktheater staat *Ces dames aux chapeaux verts* op de affiche. Deze charmante provinciehoofdstad op drie uur van Parijs zal Jacques – meestal – blijven fascineren.

Romain Brel, Franstalige met Vlaamse roots, wordt in 1883 geboren op een boerderij in Zandvoorde, een dorp met een duizendtal inwoners in het arrondissement Ieper, in het zuiden van West-Vlaanderen, op vijf kilometer van de Franse grens. Zijn moeder wordt, net als Jacques, geboren in 1896 in Schaarbeek, een gemeente in Brussel. Jacques zal overigens nooit het etiket 'Brusselse bastaard' loochenen.

Een gepassioneerd genealoog heeft de familie Brel kunnen terugleiden tot aan de kruistochten.²

Jacques Brel, zelf een grapjas, zou wel even grinniken mocht hij hebben gehoord dat een van zijn vermoedelijke adellijke voorvaderen het recht had om

te paard de kerk te betreden. Tot aan zijn dood heeft Jacques Brel, niet snel onder de indruk van titels en eerbetoon, trouwens om God heen gewalst. Het had hem zeker geamuseerd om te horen dat hij gekoppeld werd aan Georget de Brelles, een kapelmeester in Cambrai uit de vijftiende eeuw en muzikant aan de Vlaamse school voor polyfonie. Als gevolg van klankveranderingen kan de naam Brel worden herleid naar Brael, Brijl of Bruegel. De beschrijvingen van personen en landschappen in de nummers van Jacques Brel doen eerder denken aan het barokke Vlaanderen dan aan een rustig Wallonië.

Louis, de vader van Romain Brel, had een witloofdrogerij en een bakkerij in Zandvoorde. In die tijd hadden katholieke Vlamingen meestal een groot gezin.

Romain was de jongste van tien en werd aanvankelijk in het Frans opgevoed. Hij leerde Vlaams toen hij twaalf was. Zijn studies scheikundig ingenieur aan de universiteit van Leuven heeft hij moeten stopzetten. Volgens Jacques was Romain tijdens relletjes naar aanleiding van de taalkwestie gewond geraakt en had hij enkele dagen in het ziekenhuis doorgebracht. Zijn broer Pierre herinnert zich echter niets over deze heldhaftige anekdote. Romain had een gouden regel, hij kon het wel vinden met Vlamingen die redelijk waren, maar van extremisten moest hij niets hebben. Volgens hem kan je nooit een taal opleggen of verbieden met straatstenen of wetten. De taalkwestie doet België uiteindelijk op sociaal, economisch en cultureel vlak op zijn grondvesten daveren. Er wordt zelfs gesproken van een nationale identiteitscrisis. Politici buiten de verschillen tussen de gemeenschappen uit, maar vergeten waarin die overeenkomen.

In 1911 vertrekt Romain Brel zonder geld of diploma naar Congo als verkoper bij Cominex. In de tropen houd je je bezig met absint drinken of je kiest voor het avontuur en het comfort en je stapt in de import- en exportbranche. Met het aan een Vlaming eigen noodzakelijke doorzettingsvermogen begint Romain een handeltje in conserven, bier en kookpotten. Hij koopt koffie, palmolie, wat ivoor en heel wat rubber aan. Tijdens de drie jaar in Popokabaka geniet hij van het alleen-zijn en legt hij zich toe op het kaartleggen. Te voet, in een *tip poy*, vertrekt hij op commerciële expeditie. Soms zit hij wekenlang te wachten op een trage collega, een sluwe toeleverancier of een flegmatische opzichter. Terwijl hij oude, vochtige kranten doorbladert, houdt hij toezicht op de boys en de dragers. Cominex heeft vertrouwen in Romain Brel en kent hem een gebied toe dat zich uitstrekt van Leopoldstad tot Angola. Hij ziet er leeuwen, beleeft er lange periodes van droogte en zware regenseizoenen. Zelden zal hij toespelingen maken op zijn Afrikaanse avontuur in Belgisch-Congo, de kolonie die lange tijd privé-eigendom bleef van de koning. 'Een zwarte is vriendelijk, maar het blijft een zwarte.' Romain, een koloniaal? Absoluut.

België is bezet. Romain Brel wordt in 1915 niet opgeroepen voor militaire dienst, omdat hij de jongste zoon is van een groot gezin. Wanneer hij met verlof komt naar Europa, reist hij door naar Londen. De onbezorgde vrijgezel schaaft er zijn Engels bij en leest de financiële rubrieken in de krant. Hij geniet er van het leven.

Terug in Afrika verstevigt hij zijn reputatie en zijn fortuin.

In 1919 keert hij naar Brussel terug om zich te settelen. Ook in Leopoldstad heeft de jonge vrijgezel zich niet laten gaan. In Brussel zoekt Romain vaak het gezelschap op van mevrouw Van Adorp, de weduwe van een glas-in-loodbewerker en haar kinderen.

Hij begint aan de herontdekking van Europa.

Berlijn wordt veroordeeld tot herstelbetaling. Een bittere overwinning. Het totaal verwoeste België kruipt stilaan weer recht. In de geboortestreek van Romain Brel liggen de militaire begraafplaatsen verspreid tussen weiden en aardappel-, witloof- en tabaksvelden. De boerderij waar Romain is geboren, staat nu tussen rijen witte kruisen van Britse graven. In die tijd is dat deel van Vlaanderen nog tweetalig. Vandaag wordt er Vlaams gesproken. De familie Brel uit Zandvoorde is 'blauw', ze kiest liberaal. Romain's voorkeur voor het Frans zal nog groter worden na het Frans-Belgische militaire akkoord.

'Lisette, mijnheer Romain Brel wil met je trouwen.' In die tijd was het in België onaanvaardbaar dat een eenvoudig en welopgevoed meisje een aantrekkelijke partij weigerde. Romain krijgt dus de hand van 'Lisette'. Elisabeth Lambertine zal later door haar kleinkinderen 'Mouky' worden genoemd. Op 3 december 1921 trouwen ze. De bruidegom, een mooie man met een bolhoed en een snor die overgaat in een baard, is op dat ogenblik achtendertig. De bruid, een slanke, opgewekte, knappe brunette met sensuele lippen, is vijfentwintig. Het verstandshuwelijk zal standhouden, maar hun kinderen zullen niet hoog oplopen met het instituut van het huwelijk. Het paar vertrekt naar Congo. Daar wordt op 13 augustus 1922 onverwacht een tweeling geboren. Wanneer de dokter en de vader toosten op de boreling, kondigt een huisknecht verbijsterd aan dat Lisette nog een tweede kind heeft gekregen. Het meisje overlijdt en twee uur later sterft ook het jongetje. De kinderen worden Pierre en Nelly genoemd.

Op 19 oktober 1923 wordt in Brussel hun derde kind geboren. De ouders geven hem ook de naam Pierre. Dat is een beetje morbide, een voorbeeld van wat in de psychiatrie een 'vervangingskind' wordt genoemd.

In 1926 vestigt het koppel zich in Brussel. Romain krijgt promotie bij Cominex. Hij begon als verkoper in de wildernis en zal er uiteindelijk directeur worden. Wanneer Jacques in 1929 wordt geboren, noemt Lisette hem lange tijd 'Nelly'. Hij heeft ook zulke mooie krulletjes.

1929, het geboortjaar van Jacques Brel, is ook het jaar van de beurscrash.

Het gezin woont dan in de Kerselarenlaan 55, in een luxueus huis dat Romain liet bouwen. In 1931 moeten ze om financiële redenen verhuizen. De Brels nemen dan hun intrek in de Ieperlaan 66, in een appartement op de vierde verdieping. Daar hangen niet zulke leuke herinneringen aan vast. Op de gelijkvloerse verdieping zijn immers de vishallen gevestigd, waar het van vroeg in de ochtend al lawaaierig en druk is. In 1935 gaat het gezin wonen in de Belgicalaan 26, op meer dan een kilometer van de basiliek van Koekelberg. Die zal later beroemd worden, maar is – naar mijn mening – een afschuwelijk monument van baksteen en beton. De *Sacré Cœur* in Parijs daarentegen is een architecturaal juweeltje.

Romain verlaat de import- en exporthandel en stapt in 1931 in het bedrijf van zijn schoonbroer, Amand Vanneste. Het is de bedoeling de kartonfabriek die Amand in 1921 uit de grond heeft gestampt, uit te breiden. Vanneste heeft het bedrijf Bichon, dat in 1877 werd opgericht, overgenomen. De familie Vanneste zal altijd vijfenzeventig procent van de aandelen behouden. ‘Vanneste et Brel’ wordt de firmaam, niet omgekeerd, en dat valt zwaar.

In principe wordt er in een kartonbedrijf niet gerookt. De baas moet het voorbeeld geven, maar Romain rookt wel, ook in de ateliers.

Dat hij rookt is zijn volste recht, maar het is jammer dat hij ons met die tabaksgeur ook zinnig doet krijgen, mopperen de arbeiders.

De werknemers die onder toezicht van Romain vallen, werken vaak rechtopstaand, de registers liggen op hoge lessenaren. Ze hebben respect voor de rustige, punctuele, maar ondoorgrondelijke man. Later zal Jacques Brel ook bij voorkeur rechtopstaand zijn teksten schrijven.

Romain is niet echt een prater, niet in de fabriek en evenmin thuis. De boeken van Simenon leest hij graag, Plisnier iets minder. Hij is nog altijd een liberaal en voorstander van een stevig, maar toch gematigd conservatisme. Ondanks het feit dat hij katholiek is, is hij niet praktiserend en gelooft hij niet echt. Romain berust in een religie zonder geloof. De familie Brel is totaal anders dan de Vannestes, die nooit twijfelen aan God, de monarchie of de gevestigde orde. Wanneer Jacques Brel later in zijn nummers de bourgeoisie hekelt, de ‘volwassen deserteurs’, ‘voldane ooms’, ‘valse complimenten’, katholieke vrouwen en beschermvrouwen, denkt hij meer aan deze Vannestes dan aan de Brels, ook al vindt hij zijn vader te conformistisch.

Romain vertelt Lisette niets over de problemen in de kartonfabriek. In België is er op dat ogenblik nog geen stemrecht voor vrouwen. Hun domein is het huis, de kinderen en het huishouden. Ook Jacques zal later nog steeds dat machogedrag vertonen. Het is een wet ten huize Brel dat wanneer Romain de fabriek in de Verheydenstraat om 17.20 uur verlaat, hij er niet meer aan herinnerd wil worden wanneer hij thuiskomt. Dat is om 17.50 uur stipt. Jacques lijkt op zijn vader,

ook hij wil zijn privéleven afschermen. De strenge Romain heeft ook nog andere passies naast zijn papier en zijn familie, maar die kan hij net zo goed verborgen houden als zijn 'relatie'. Zijn vrouw zal een minnaar nemen, Maurice, de leraar van Jacques in de Sint-Viatorschool. Voor de buitenwereld, ouders, vrienden en dienstmeisjes lijkt de frère Lisette een spontane vrouw, terwijl haar echtgenoot eerder afstandelijk overkomt. Het temperament heeft Jacques duidelijk van zijn moeder geërfd, en de energie, de ondernemingsgeest en zijn voorliefde voor stilte kreeg hij van zijn vader.

De jonge Brel groeit op in een wereld waarin vrouwen teder en mannen zwijgzaam zijn.

*... Les hommes au fromage
S'enveloppaient de tabac
Flamands taiseux et sages
Et ne me savaient pas
Moi qui toutes les nuits
Agenouillé pour rien
Arpégeais mon chagrin
Au pied du trop grand lit...³*

Jacques Brel zal herhaaldelijk beweren dat hij vaker bij zijn grootouders was dan bij zijn ouders, wat fout is volgens zijn moeder en lichtjes overdreven volgens zijn vader.

De kleine Brel, Jacky, voelt zich niet echt ongelukkig, maar wel eenzaam. Zijn jeugd is een periode die wordt beperkt door goede intenties en deugdzaamheid in het licht van een gesecculariseerde religie. Hij heeft weinig contact met de mannen in zijn familie. Zijn broer Pierre is vijf en een half jaar ouder. Hij leest al boeken, wanneer kleine Jacques nog zit te brabbelen. De twee broers praten weinig met elkaar, maar van enige vijandige houding tussen hen is geen sprake. Ook Jacky's neven zijn ouder. Hij is een knuffelig kind, hij adoreert zijn moeder, maar hij houdt ook van zijn tantes en van de geur van koolsoep en zelfgemaakte jam die er altijd hangt in het appartement van zijn grootmoeder van moederszijde.

Jacky rent rondjes, verstoopt zich onder de tafels. Wanneer hij een bronchitis heeft, gaat hij netjes – warm ingewikkeld met thermogene watten – naast de kachel zitten. Hij laat zich niet graag fotograferen, staat vaak met de rug naar de camera op de foto. En zijn kuren worden door de vingers gezien.

*... Mon enfance passa
De servante en servante
Je m'étonnais déjà
Qu'elles ne fussent point plantes
Je m'étonnais encore*

*De ces ronds de famille
Flânant de mort en mort...
Je m'étonnais surtout
D'être de ce troupeau...⁴*

Brel stelt het allemaal heel eenvoudig voor.

Zijn moeder is een tedere, zorgzame en actieve vrouw. Ze organiseert tombola's en feestjes.

België is het geboorteland, het centrum, van de strip. Jacky leest *Les exploits de Quick et Flupke*, de avonturen van twee straatjongens die allerlei kattenkwaad uithalen. Quick, de jongen met de pet, heeft het hoofd van Kuifje, de reporter die later door Hergé wordt bedacht. De politieagent met zijn helm die de jongens achterna zit, doet denken aan de latere tandem Janssen en Jansen uit de verhalen van Kuifje.

Het gezellige café Métropole, de animatie op het De Brouckèreplein... het leven in Brussel is allesbehalve triest te noemen. Maar Romain Brel lacht lang niet zo vaak als de meeste Brusselaars, die graag de spot drijven met zichzelf en hun accent. Zij houden minder van de grappen die de Fransen over hen maken.

Omdat hij dat verplicht is aan de etiquette en aan zijn 'stand', stuurt Romain zijn zonen naar het privéonderwijs. In de lagere school van Sint Viator gedraagt Jacky zich – met zijn lange benen in een korte broek en een scherpe scheiding in de haren – altijd even beleefd en 'goed opgevoed'. Hij haalt mooie cijfers voor lezen en spelling en minder goede resultaten voor zang en notenleer. In zijn schoolagenda staan de reeksen 10/10 voor de meeste vakken te schitteren. Maar ernaast flikkert wel een lelijke 4,5/10 voor Nederlands.

Jacky schrijft graag lieve briefjes aan zijn ouders: 'Lieve papa, liefste mama, als mijn pen zo snel zou gaan als ik spreek of als mijn hart klopt, dan zouden jullie nogal een lange brief krijgen van jullie lieve, kleine Jacky...' Een familiaal cliché.

Voor de feestdagen laten priesters en nonnen op school de leerlingen verzen overschrijven. Op 25 december 1936 schrijft de dan zevenjarige Jacky in een brief waarop hij een prentje met een mollig engeltje heeft geplakt:

*Je vous dirai ce qu'à l'oreille
Un ange m'a dit cette nuit:
Enfant, dans l'ombre tout someille...
... Maître suprême
Exaucez-moi du haut des cieux
Le bonheur pour tous ceux que j'aime
Voilà l'étrenne que je veux...'*

Een religieus cliché. Een gevoelig kind zou een hekel krijgen aan die hypocriete en ondoordachte formaliteiten.

Jacky geniet ook van de mooie uitstapjes die hij maakt met de welpjes van de

katholieke jeugdbeweging. Altijd staat hij breed lachend met zijn groep op de foto. Tijdens uitstappen en rond het kampvuur speelt hij de uitgelaten grappenmaker.

Zijn vakanties brengt hij vaak door aan de Belgische kust. Langs de iets meer dan zestig kilometer lange kustlijn van De Panne tot Knokke-Heist liggen de havens Oostende en Zeebrugge, en heel wat badplaatsen, zoals De Haan en Blankenberge. Wat kan een nieuwsgierig kind nog gelukkiger maken? Later zal de volwassen en zoekende Brel genieten van deze herinneringen en op zoek gaan naar zijn denkbeeldige of echte jeugd. Populieren, wilgen, duinen, kanalen, belforten, klokkentorens, hop- en witloofvelden rijgen zich aan elkaar in zonneschijn en regen. In de herfst verdwijnen de koeien er in vochtige mistniveaus. Zeemeeuwen zweven seizoen in, seizoen uit boven de vochtige beemden, pikken met hun snavels in de houten pieren of op de stenen golfbrekers. Op de immense stranden maakt de wind tekeningen in het zand, kinderen bouwen er forten en volwassenen maken er een wedstrijdje van om het mooiste zandkasteel. Aan de horizon versmelten het beige, grijs en blauw van de lucht en de zee met elkaar in een schilderij van pastel of olieverf. Kinderen dromen weg wanneer ze de massieve zwarte vrachtschepen in de verte ontdekken en de delicate witte zeilboten die langs de kust varen. In de straten en de winderige lanen riekt het naar chocolade en kaneel. De heerlijke geuren van bier, mosselen en frieten lokken je de cafés en restaurants in. Jacky is dol op kramiek, melk-, eier- en rozijnenbrood.

Jammer genoeg blijven uit de kindertijd vaak de scherpe randjes over, wanneer die in de loop van de tijd niet vanzelf uit de herinnering zijn verdwenen. Jacky Brel vindt zijn kindertijd eerder saai, te rustig en te 'klokvast'. Hij zal later beweren dat het er slaapverwekkend aan toeging, dat hij zich eenzaam voelde. Wanneer hij terugkijkt op die tijd, schuiven zijn herinneringen van bruin naar grijs en van grijs stilaan naar zwart. Hij verveelde zich.

J'aimais les fêtes et les princesses

Qu'on me disait n'exister pas

J'aimais le feu et la tendresse...⁵

Hij zocht de grens op die zijn wereld gescheiden moest houden van de wereld van de volwassenen. Net zoals in *Quick et Flupke* speelde Jacky cowboys en indianen.

Er wordt beweerd dat hij een gewone kindertijd heeft gehad, maar hij blijft er altijd van overtuigd dat zijn jeugd hem werd ontstolen. Zijn vertekende en spaarzame herinneringen leggen meer de nadruk op zijn melancholie dan op de leuke momenten in zijn jeugd. Hebben de volwassenen hem misschien te veel met rust gelaten?

Hij zal hen altijd blijven bevechten in zijn werk.

Op 10 mei 1940 vallen de Duitsers België binnen. De zeshonderdduizend soldaten van Leopold III houden nog stand tot 28 mei. Dan beslist de koning om te recapitulieren. Het Franse leger weet zich nog staande te houden tot oktober 1940. De familie Brel blijft in Brussel wonen. Ze sluiten zich niet aan bij de hartverscheurende rijen vluchtelingen die de hoofdstad doorkruisen op hun uittocht naar Frankrijk.

Vijfendertig jaar later, wanneer zijn dood nadert en hem naar zijn puberteit terugbrengt, zoals een oude man zijn kindertijd herbeleeft, toont Jacques zich begaan met de treurende vrouwen, de afgekeurde soldaten en de weerlozen. Voor het eerst in zijn leven gebruikt hij het woord *belgitude* (de Belgische ziel en identiteit, nvdv) in zijn teksten en muziek.

*... Moi de mes onze ans d'altitude
Je découvrais éberlué
Des soldatesques fatiguées
Qui ramenaient ma belgitude
Les hommes devenaient des hommes,
Les gares avalaient des soldats
Qui faisaient ceux qui ne s'en vont pas
Et les femmes,
Les femmes s'accrochaient à leurs hommes...⁶*

In de jaren twintig, dertig, maar vooral veertig van de vorige eeuw is er geen sprake van enige twijfel bij de familie Brel. België, land, staat en natie wordt één. De familie Brel, rasechte Brusselaars, is het niet eens met de inhoud van een open brief aan Albert I. 'Sire, laat me u de waarheid vertellen, de grote en verschrikkelijke waarheid. Er zijn geen Belgen. Daarmee wil ik zeggen dat België een politieke staat is die niet op een natuurlijke manier is ontstaan, en die geen eigen nationaliteit heeft. U regeert over twee volkeren. Er zijn Walen en Vlamingen in België, geen Belgen.' De schrijver van deze brief is Jules Destrée, de bezieler van de Waalse Beweging. In België bestond er in die tijd ook een Waals separatisme.

Het Belgisch nationaal gevoel blijft echter sterk aanwezig tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Als elfjarige ziet Jacky hoe de sterk gedisciplineerde Wehrmacht concerten geeft en lingeriewinkels leegrooft.

De moeder van Jacques houdt een dagboek bij voor haar zoon Pierre.

"21 juni 1940

Vanochtend hing er een nieuwe aankondiging op de muur. Daarin staat dat elke inwoner slechts recht heeft op 60 gram vlees en 15 gram bouten per dag. Iedereen lacht met de aankondiging, maar de realiteit zal niet zo grappig zijn. Laatste nieuwtje: Jacky heeft een spreuwtje meegebracht,

het is zo klein dat het nog niet kan vliegen. We zullen het binnen enkele dagen vrijlaten, zodra het zich uit de slag kan trekken. Daarom zijn we in de kelder op zoek gegaan naar een grote kartonnen doos, waarin we zand en bladeren hebben gelegd. Papa geeft hem eten op het puntje van zijn vinger (...)"

Verder staat er:

"14 juli

Vandaag is Jacky naar de welpen geweest, maar hij mag geen uniform meer dragen (bevel van de Duitsers). Misschien heeft mijnheer pastoor goed nieuws over jouw terugkeer! Morgen en dinsdag gaat papa naar Bergen om enkele klanten te bezoeken, maar de verbindingen zijn zo slecht dat hij niet dezelfde dag kan terugkeren. Dat vind ik niet leuk, maar je moet je plan trekken als je wat geld wilt verdienen. Overigens – onder ons gezegd – hij doet dat allemaal voor jou. Hij wil geen vertegenwoordiger in dienst nemen, zodat die baan voor jou openblijft. Hij wil dat zijn jongens goed geld verdienen.

Vandaag zijn we naar de school van Jacky geweest om nieuws te horen over mijnheer Maurice. Naar het schijnt zit hij nog altijd in Frankrijk. (...)"

Vanaf oktober 1940 zitten de speurhonden van de Gestapo achter de Joden, vooral in Antwerpen. Bij de families Brel en Vanneste zitten er geen grote helden, geen fervente weerstanders of collaborateurs. Zowel de Brels als de Vannestes houden zich rustig. In de ogen van de volwassen Jacques Brel echter is 'rustig blijven' synoniem aan middelmaat.

Brussel is Brussel niet meer. Koffie kan je niet meer drinken in de Métropole, hoogstens wat chicorei of geroosterde haverhout. De banketbakkerswinkels staan leeg. Romain, de anglofiel, luistert naar de BBC. Hij veroordeelt Leopold III niet, omdat hij niet naar Londen wil vluchten. Romain stelt zich wel vragen. Had Leopold moeten weigeren om Hitler te gaan bezoeken in zijn adelaarsnest in Berchtesgaden? Hij leest *Le Soir*, de krant die wordt gecontroleerd door de bezetter en daardoor veel minder betrokken is dan *La Nouvelle Gazette* of *Le Pays réel*. De firma Vanneste en Brel levert ook verpakkingsmateriaal aan de fabrieken waar kakiuniformen worden gemaakt. Je moet er uiteraard voor zorgen dat je werknemers nog kunnen eten. De bedrijven die zich niet willen onderwerpen aan de eisen van de Duitsers, zijn ondertussen gesloten. Het personeel ervan staat ingeschreven op de arbeiderslijsten voor Duitsland. De meerderheid van de Belgen en de Fransen is trouwens voorstander van een afwachtende politiek.

Amand Vanneste senior is de voorzitter van Winterhulp, dat de Belgische burgers in nood helpt.

Pierre Brel, broer van Jacques, begint in de kartonfabriek te werken als ploegbaas. Omdat hij wordt gezocht door de Service du travail obligatoire (dienst Verplichte Tewerkstelling, nvdv) die arbeiders ronselt om te gaan werken in de industrie van het Reich, verschuilt hij zich een tijdje bij Georges Dessart, de peter van Jacques. Tijdens de oorlog is er in de fabriek geen sprake van enige spanning tussen de Vlaamse arbeiders en de Franstalige bedienden.

De Duitsers paaien de Vlamingen. Germanen, laten we ons verenigen! Jacky vangt als kind natuurlijk een eenvoudige versie van de geruchten op. Wanneer hij de vijftig nadert, zal Brel zich meer herinneren van de Vlaamse SS'ers dan van de niet minder nazistische, Franstalige Waalse SS'ers. Zij staan onder leiding van Leon Degrelle, de rexist met zijn grote mond.

Op 8 april 1941, de twaalfde verjaardag van Jacky, wordt het wekelijkse vleesrantsoen teruggebracht tot vijfendertig gram per persoon, minder dan in Frankrijk. Van de vijftien Belgen die ervan beticht worden Engelse soldaten te hebben geholpen, veroordeelt de Kommandatur er twee tot de dood. Gelukkige verjaardag, Jacky! Hoe kunnen zulke kinderen ooit nog dromen hebben?

Ongewild grappig staaltje van bureaucratie: de Kommandatur kondigt aan dat de 'houders van reisduiven een lijst in drievoud moeten opmaken van hun vogels'. En de duivenmelkers wachten – op de duiven natuurlijk!

De familie Brel lijdt nauwelijks onder de voedselbeperkingen. Wanneer hun moeder niets meer kan kopen op de zwarte markt, fietsen Pierre en Jacques met plezier naar het platteland op zoek naar eieren, boter of aardappelen. Op kaarten duiden Romain en Pierre met pijltjes de terugtrekking aan van de bolsjewisten, zoals *Le Soir* ze noemt, en de vorderingen van het Rode Leger. Kinderen, ook Jacky, denken lange tijd dat de Russen hen komen bevrijden.

De kleine Brel speelt vaak piano, zonder enige muzikale opleiding, puur op het gehoor. Hij heeft een zwak voor *Für Elise*. Hij leest Jack London, Fenimore Cooper, Jules Verne en fantaseert zich een Far West waar hij naartoe kan trekken.

... Je voulais prendre un train

*Que je n'ai jamais pris...*⁷

Niets nieuws op het oostelijke en westelijke front.

Mon enfance passa

*De grisailles en silences...*⁸

Bij het begin van het schooljaar '41 vertrekt Jacky naar het Institut Saint-Louis, waar les wordt gegeven door priesters en leken. Dit privé-instituut is iets coulanter ten opzichte van de leerlingen dan het Sint-Michielscollege, dat geleid wordt door jezuïeten. In Brussel stuurt de bourgeoisie haar kinderen naar deze scholen of naar het Sint-Jan Berchmanscollege. Meisjes lopen school in La Parnasse of bij

Les Dames de Marie. Romain stuurt zijn kinderen niet naar een atheneum, omdat het Belgische rijksonderwijs in die periode minder prestigieus is dan in Frankrijk.

Jacques en Pierre zijn geen makkelijke leerlingen. Jacques is een slechte student, niet echt hopeloos, maar hij moet het zesde jaar (voor 1970 telde men de leerjaren in de humaniora van 6 naar 1, nvdv) een keertje overdoen. In het vijfde jaar raakt hij met de hakken over de sloot, hij dubbelt in de vierde klas en kan nog net vermijden dat hij het derde jaar voor de derde keer moet doen. In de registers van het Institut Saint-Louis staat te lezen dat Jacques Brel lui is. 'Hij kan veel beter, zou beter moeten...' Geschiedenis ligt hem wel, maar die vreemde materie, het Vlaams, bezorgt hem problemen. Dat Vlaams is in werkelijkheid een eerder academisch Nederlands. In het Frans is Jacques Brel vaak de eerste. Voor uitspraak en welsprekendheid, die waarschijnlijk meer zijn aangeboren dan aangeleerd, steekt hij de beste leerlingen zelfs voorbij. Ooit ontving hij een prijs voor Frans voor een korte vertaling van *Don Quichotte*, de enige komische roman die hij ooit heeft gelezen, zal Brel later beweren. Eerwaarde Jean Dechamps, een vrolijk mager mannetje met een keppeltje, die in zijn soutane over het schoolplein fladdert, is zijn leraar Frans in het vijfde jaar. De man denkt nog steeds met hetzelfde gevoel terug aan een fantastisch verhaal. Jacques beschreef zijn kamer, zijn lampje en een vlieg. De goede man declameert met plezier een regel uit een gedicht van Jacky. Daarin komt het voor Brel typische bijwoord 'infiniment' voor: 'La mer est belle et longue infiniment'. Dechamps betreurt wel Brels afschuwelijke spelling. Deze geestelijke beweert dat het Verhaeren was die 'Brel sterk heeft beïnvloed'. Op de muur van de klas waarin hij lesgeeft, hangt immers een affiche met alle kerken in Vlaanderen en met een door Verhaeren geschreven alexandrijn in geel op een zwarte achtergrond: 'C'est la Flandre pourtant qui retient tout mon cœur.' (In Vlaanderen ligt nochtans heel mijn hart, nvdv.)

Brel is een herrieschopper. Talloze keren wordt hij in de klas aan de deur gezet. Al vroeg drijft Brel de spot met pastoors en nonnen, voor hem de belangrijkste vertegenwoordigers van een verdacht en voor velen belangrijk instituut. Wanneer hij moet nablijven zet hij zijn straf op rijm. Kan je op zo iemand nu boos zijn? Deze priesters, onderwijzers die altijd beschikbaar zijn en bereid om te luisteren naar hun leerlingen, zijn niet ongevoelig, ook niet voor ironie. Jacques Brel laat zijn straf ondertekenen door zijn ouders én door de hond en de kat. In de klas laat Jacques een wekker aflopen onder zijn jasje. Wanneer hem gevraagd wordt om het ding af te geven, legt hij plechtig de onderdelen van een andere wekker op het bureau van eerwaarde Guy Reinhard. Wat een grappenmaker, luiarik en dromer is deze slungelige Brel!

Maar hij is ook een goede vriend! Hij is erg lang voor zijn leeftijd en heeft flink

wat lef. Hij deinst er niet voor terug een robbertje te vechten met leerlingen van het tweede jaar om zijn vriend Alain Lavianne te verdedigen.

1942.

Jacky Brel houdt een eenvoudig dagboekje bij voor zijn moeder die in het ziekenhuis ligt. Daarin staat te lezen dat zijn vader, de stijve hark, het huis in- en uitloopt met een angstaanjagende regelmaat en voor deze vader is dat voldoende. De beweging valt stil.

“Jacques is vertrokken om 2 uur bij Tante is met haar meegekomen naar de kermis (zij is op de Cycloon gegaan) Om 5 uur als vieruurtje chocolademelk gedronken daarna zijn we te voet tot aan de Basiliek gewandeld (ik op mijn rolschaatsen en we zijn teruggekomen met de tram) Hebben gewacht op Papa en Pierre tot 8 uur Avondmaaltijd (een ‘bon’ geven voor het feest van tante. Lezen slapen om 9 uur (tante in mijn bed en ik op de divan) Geslapen [De kat] buitengelaten om 9 uur wil niet meer terug binnen (Ik wilde graag voor een keer iets anders geven maar hij [de kat] wil dat niet). Het weer Schitterend”

Jacky probeert netjes te schrijven en versiert zijn dagboek met tekeningen en collages.

Ten huize Brel geven de mannen zich niet snel bloot. Jacky dus ook niet. Bij hen zit het introverte er al vroeg in. Bovendien staat deze periode bol van trieste verrassingen. De Duitsers arresteren Jean Schoorman en Pierre Vandergoten, twee priesters die in het verzet zitten en die Jacky ook kent.

Zowel bij de scouts als in het college wordt Jacques, zoals verwacht, de gangmaker. Hij imiteert Chaplin, Groucho Marx en zelfs Hitler! Zoals alle scouts in bezet Europa loopt ook de 41ste eenheid Albert I van de Brusselse scouts in burger door de stad, zogenaamd als bescherming. Pierre Brel, scout en bovendien vrachtwagenchauffeur, krijgt als totem ‘Morse Flegmatique’ (Onverstoorbare Walrus, nvdv). Jacques Brel, de sprankelende verteller, heet voortaan ‘Phoque Hilarant’ (Hilarische Zeehond, nvdv). Het 41ste zet zijn kamp op in de beboste heuvels van de Ardennen, de vallei van de Maas of – dichterbij Brussel – op het domein van La Fresnaye, in het midden van het bos. Tijdens een patrouille met de Elanden sluit Hilarische Zeehond vriendschap met Robert Kaufman, Elan Cocasse (Koddige Eland, nvdv). Hij is een Jood met Duitse roots, twee jaar ouder dan Jacques. Hij loopt school in het atheneum en zit in het verzet. De twee jongens

houden zich graag bezig met *zivereren* en halen domme streken uit. Jacques kent heel wat teksten van Courteline en Tristan Bernard.

Deze scouts gaan vriendschappelijk met elkaar om en behoren tot de Frans-talige bourgeoisie. Bij hen wordt een zoon van een kroegbaas of een vrachtwagenchauffeur niet snel aanvaard. De Brusselse scouts leunen aan bij twee culturen. Hun Frans is doorspekt met Vlaamse woorden en fout vertaalde structuren, zoals ‘Ça ne va pas rester continuer durer’, iets als: ‘Dat gaat niet blijvend blijven duren’. Dan hebben ze het over de oorlog, de schaarste, de moffen. Deze jonge Brusselaars, of ze nu scout zijn of niet, hebben weinig te maken met Vlamingen, de contacten tijdens vakanties of met handelaars, huisbedienden of tramconducteurs uitgezonderd. Kaufmann herinnert zich niet dat Jacques oog had voor die problemen. Jacques Brel voelt zich Belg en Brusselaar, een normaal kind, een kind in een land zonder barsten, een *ketje*, een knul uit de hoofdstad. Enkele opportunistische Belgen, vaak Vlamingen, verbroederen met de moffen. Vlaamse gevangenen worden eerder door de Duitsers bevrijd. Waarom? In Brugge, Gent of Antwerpen ziet men veel meer meisjes lopen aan de arm van een mof dan in Brussel, Bergen of Charleroi. Hoe komt dat?

Hoewel Hilarische Zeehond eerder zwak is voor het vak Vlaams-Nederlands, is hij verzot op de straattaal en het sappige Brussels dialect, een mengeling van Frans, *Bourgonche* en Vlaams. Gelukkig is er dat sappige Brusselse taaltje om je gevoelens uit te drukken, maar jammer genoeg wordt het vooral belachelijk gemaakt. Jacques vervalt snel in parodiëren. Zou hij – als hij een goede leerling voor het vak Nederlands was geweest – ook zo hebben gelachen met het Brusselse dialect? Zou Jacques Brel, als hij een geweldig student was geweest en een meer genuanceerde mening had gehad over politieke en taalproblemen, nog dezelfde zanger zijn geweest? Vaak voedt talent zich met extremen.

De vader van Robert Kaufmann ontsnapt aan de verplichting om een gelester te dragen. Zijn vrouw heeft zijn zaak bepleit bij de Gestapo. De familie Brel neemt haar intrek in een huis in de Jacques Mannestraat 7. Op donderdagnamiddag trekken de twee scouts vaak naar cinema Pax, wanneer er geen alarm is tenminste. Ze genieten van *Paradis perdu* met Micheline Presle, Elvire Popesco die haar *r* zo laat rollen, en de Belgische acteur Fernand Gravey. Het zou heerlijk zijn om deze film van Abel Gance nog eens terug te kunnen zien! Brel zal nooit een filmliefhebber worden – niet op zijn vijftiende en niet op zijn vijfenveertigste – maar Robert merkt wel dat de cinema hem interesseert.

Het verwondert Robert ook dat Jacques Plato leest. Is dat echt zo? Later zal Brel hem vertellen dat hij ooit boeken van Teilhard de Chardin en Proudhon heeft gelezen. In 1944 heeft Hilarische Zeehond echter meer interesse voor de cinema dan voor filosofie of religie.

Eerwaarde Dechamps is ervan overtuigd dat Jacques in het derde middelbaar een geloofscrisis doormaakt. In het Institut Saint-Louis is de mis van acht uur niet verplicht. De geestelijke zweert dat de jonge Brel twee trimesters lang elke ochtend de mis heeft bijgewoond. Die toewijding is Brels maatje, Alain Lavianne, en zijn vriend Robert Stallenberg, echter volledig ontgaan. Eerwaarde Dechamps veronderstelt dat ‘meneer’ Jacques misschien Gods hulp wilde invoeren om iets te doen aan zijn bedenkelijke schoolresultaten. ‘Heer, geef mij het gemiddelde voor wiskunde en zorg ervoor dat ik geen overgangsexamen Vlaams moet afleggen. Heer Jezus, help mij zodat ik niet zondig.’ Mystiek met een pragmatisch kantje. Wie weet? Verbergt Jacky achter zijn vrolijkheid en zijn grapjes over kerk en geestelijken misschien toch iets spiritueels?

Na het einde van de lessen gaan de studenten van het college de meisjes bekijken die over de Kruidtuinlaan slenteren, op enkele meter van hun school. Ze durven wel niets te zeggen... over dié dingen. Dat geldt in elk geval voor Brel. Wie was zijn eerste vriendinnetje? Zijn eerste liefde?

*... Il y a le Jardin botanique
Qui fait la nique
Aux garçons de Saint-Louis
Qui attendent sous la pluie
Les filles dont ils ont rêvé
Devant le phare du Bon Marché
Qui ne cesse, qui ne cesse de tourner...⁹*

Tijdens de Duitse bezetting zijn bepaalde militaire zones verboden gebied voor de meeste Belgen. Hoe moet je je dan amuseren? Robert Stallenberg en Jacques Brel smeken de immer hulpvaardige Dechamps om een theatergroep te mogen oprichten. In de groep Drama Saint-Louis neemt een ontketende Jacques – de afstandelijke, vaak timide jongen – de leiding van de theatergroep. Hij geniet met volle teugen. Voor het repertoire grijpen ze niet veel hoger dan Labiche. De werken van Marcel Dubois en Henri Ghéon, die ook door de groep worden gespeeld, blijken biologisch afbreekbaar, het zijn geen blijvers. Hun publiek wil trouwens geen de Ghelderode zien. De lange slungelige Brel speelt een bulderende commandant Crochard, pikt de replieken van zijn vrienden in, improviseert en loopt heel de tijd rond in het uniform van musketier, ook buiten het theater.

*Le soir à Bruxelles, les étincelles
Des trams se voient de loin
Comme se voient les éclairs
Quand on coupe les foins...¹⁰*

Tijdens een repetitie laat eerwaarde Eugène de Coster zich tegen een geïrriteerde, maar toch opgetogen Deschamps ontvallen:

Je Brel overdrijft wel.

In zijn spel kent Jacques inderdaad geen remmingen. Hij weet eigenlijk niet goed *wie* hij is. Op zondag is hij een voetballer en een fanatiek fietser. Op andere dagen is hij een acteur, een harlekijn, de markies van Kerhoz, mijnheer Poitrine... hij kan dus wel iets op de scène.

De Britse troepen nemen deel aan de bevrijding. Samen met zijn familie en een verpletterende meerderheid van de Belgen in Brussel en in Wallonië viert Jacques de toekomst. Robert Kaufmann en Jacques helpen een bakker wiens zoon in militaire dienst zit. Jacques levert de 'pistolets' op zondagmorgen en verdient zo wat zakgeld. Dat is naar de zin van Romain Brel, die wil dat zijn zonen de waarde van het geld leren kennen.

... *Comment voulez-vous bonnes gens que nos bonnes bonnes
Et nos petits épargnants aient le sens des valeurs...*¹¹

Jacques Brel koestert als tiener een geheim, dat hij nooit zal bekendmaken. Hij heeft wel meermaals laten horen dat hij zijn eerste nummer schreef op vijftienjarige leeftijd. Vaak vertelt hij: 'Toen ik klein was, vertelde ik mezelf verhaaltjes.' Hij heeft echter nooit toegegeven dat hij ze ook schreef.

Later zijn er een drietal korte verhalen teruggevonden.¹²

Het eerste, negentien pagina's lang, schreef hij op 3 december 1944. De jonge schrijver vond het verhaal de moeite waard om uit te tikken. Hij herleest het vaak onder zijn dekentje met de piramide en de twee palmbomen. Jacky, die stilaan Jacques wordt, doorspartelt een moeilijk vijftiende jaar.

In een eerder archaische taal vertelt hij het spannende verhaal in vijf delen, dat de titel *Kho-Barim* krijgt. Het gaat over een man, de Engelse lord Byrthon (soms Byrlton), die een graf in een piramide schendt. Zijn karavaan vordert 'zonder geluid over het zand naar het oneindige...' Een oude man zingt een monotoon lied.

'... En sindsdien sterven alle mensen die het graf van Kho-Barim willen schenden. Ze worden allen getroffen door de geest van deze laatste koning, die zich wil wreken.'

De oude man snauwt Blanc en Vibard (of Vibar), de jonge drager, toe:

'Dat is de reden waarom ons allemaal de dood wacht.'

Jacques houdt wel van zo'n eentonig ritme.

'In de woestijn, de eindeloze woestijn, de woestijn zonder water, slapen mensen onder een laagje zand en de sterren.'

Op een kameel gezeten tuurt Lord Byrthon, die 'armzalige, kleine hansworst', 'al vijftwintig jaar lang' de horizon af op zoek naar de 'drie piramides van

Cheops, Kefren en Mykerinos'. Vibar, de drager, stopt zijn hand in het zand, voor hem is het goud. 'Vibar droomt, en zijn dromen zijn fantastisch, zoals alle kinderdromen.'

Wanneer Brel vijftien is, beweert hij dat alle kinderen dichters zijn.

Op zijn zesendertigste zingt hij:

*Un enfant
Ça vous décroche un rêve
Ça le porte à ses lèvres
Et ça part en chantant
Un enfant
Avec un peu de chance
Ça entend le silence
Et ça pleure des diamants...*¹³

En twee jaar later wordt dat:

*... Tous les enfants sont des poètes
Ils sont bergers ils sont rois mages
Font des nuages pour mieux voler...*¹⁴

Vibar tilt een zware steen op en daalt af in 'de grafkelder. Maar hij heeft – uiteraard – maar enkele stappen gezet of de steen kantelt en met een droge knal sluit zich de toegang tot de heilige begraafplaats.'

Hier heeft Jacques een tekening bijgevoegd van de hand van Vibar die het zand tussen zijn vingers laat doorglippen. Om zijn pols zit een metalen identificatieplaatje, zoals militairen er een dragen in de twintigste eeuw. Zijn vrienden gaan op zoek naar Vibar, die 'onder vier voet zand, tien duim stenen, in een ondoordringbare duisternis... op de grond, met het hoofd tussen zijn handen, stilletjes zit te huilen'.

Vibar ontsnapt niet aan zijn lot.

'De goden wreken zich, oh, oh, oh...'

Lord Byrthon sterft uiteindelijk ook.

Bezoek in 'Londen, de club van DE BRITSE ONTDEKKINGSREIZIGERS. Als je drie maanden later op een bepaalde stoel wilde gaan zitten, zou een lakei zich over je heen buigen

en je op beleefde toon zeggen

"Sorry, mijnheer, maar deze zetel is gereserveerd voor Lord Byrton."

Vandaag mag iedereen die dat wil, er gaan zitten (hij schrijft: 's'y asoir', nvdv). Duizend kilogram drama, honderd gram humor en de dood...

Van 13 september tot eind december 1945 schrijft Jacques Brel een tekst van zevenenvertig pagina's in een nieuw schriftje. Het lijkt, meer nog dan het verhaal van Kho-Barim, op een aarzelende aanzet van een roman. Het verhaal krijgt de titel *Le Chemineau* of *Le Premier Jour*.

Op dat ogenblik zit Jacques in klas 4B. De kans is groot dat hij dat jaar zal moeten overdoen.

Het hoofdpersonage in dit verhaal is eerder vaag. 'Een zwerver: een hele roman, een echte tragedie, want mensen zijn – erg goede – treurspelspelers.'

'De regisseur is het leven.'

De zwerver en zijn hond Zoulou lopen over een kermis, 'een plaats waar meer dan elders de menselijke dwaasheid duidelijk wordt... een absurde wereld...'

Dit fragment speelt zich af op een kermis:

... Ça sent la graisse où dansent les frites

Ça sent les frites dans les papiers

Ça sent les beignets qu'on mange vite

*Ça sent les hommes qui les ont mangés...*¹⁵

De zwerver is somber, '... was geen pessimist, maar hij was het beu...'

Dan veranderen decor en helden. We zitten nu in een Grote Moderne Kruidenierswinkel. De zoon van de kruidenier, Didi, ontmoet Madeleine op de kermis.

Ze klimmen op de schommels.

'... de wind blies door haar haren en met haar grote ogen, als van een kind, was ze het mooiste wat er op de wereld bestaat. Hij kende haar nauwelijks... Vroeger in de catecheselessen...

Plots ziet hij dat de mensen naar hem kijken, hij begint te blozen

Waarom word je zo rood?

Ik, euh...

Vind je niet dat we wat hoog gaan...

Dat is toch leuk, niet?'

'... hij was ervan overtuigd dat het de mooiste zin was die hij ooit had uitgesproken.

En zij antwoordde:

'Bwa, ja.'

En hij was ervan overtuigd dat dat het mooiste antwoord was dat hij ooit had gehoord...'

De jongen en het meisje stappen van de schommel. Didi – Jacques? – merkt stomverbaasd op:

'... Het is toch vreemd dat meisjes zich nooit bewust zijn van het effect dat ze hebben op jongens.

Daarna gaan ze elk hun eigen weg.'

*... Non les filles que l'on aime
Ne comprendront jamais
Qu'elles sont à chaque fois
Notre dernier muguet
Notre dernière chance...*¹⁶

Het tweede hoofdstuk van *Le Chemineau* wordt nog chaotischer. Nochtans klinkt er al een muzikaal ritme in door. 'Hij wilde in de mist de eerste bloem zien openbloeien, want hij was een dichter en wilde de eerste zonnestraal door de mist zien breken, want het was kil in zijn hart, hij wilde de natuur zien hij wilde de bladeren zien dansen... Hij wilde de dag zien overgaan in de nacht hij wilde zien hoe de dag zich nestelt in het gras...'

Ritme en refrein komen terug, zoals in een chanson.

*'... si vous êtes un poète
qui vit comme César le chemineau
alors vous fermerez les yeux et vous entendrez des
mots qui vous diront du bien, qui vous diront du mal.
C'est une roue, c'est une roue qui tourne...
les pauvres entendrons
'oui' parcequ'ils en ont besoin
les riches
entendrons 'non' parcequ'ils
n'y croient pas
C'est une roue, c'est une roue qui tourne
C'est le temps qui passe peut-être
Les jeunes entendrons 'oui'
car ils ne font qu'attendre
Les Vieux entendrons 'non'
parce qu'ils veulent l'arrêter.
C'est une roue, c'est une roue
qui tourne.'*

In de nummers van Brel wordt de arme man vaak een goed mens, deugt de rijke niet en is de muziek obsederend.

Als je dit manuscript hardop leest, valt het op dat deze dertienjarige op zoek is naar vorm, opbouw en ritme. Later wordt het verhaal moeilijk om te volgen. De dichter – Jacques? – gaat naar huis en schetst het portret van zijn vader, de sjoemelende handelaar.

Samen met Jean Meerts en Jacques Seguin, zijn vrienden uit de wijk, pu-

bliceert Jacques Brel op 16 mei en 16 juni 1947 een nummer van een krant van vier bladzijden met de titel *Le Grand Feu*.¹⁷ De zeventienjarige Jacques wordt de hoofdredacteur.

Seguin schrijft de artikelen, maar het wordt al snel duidelijk dat de groep vrienden ervaring mist. Het blad wil de jongeren van de wijk Molenbeek, in de buurt van Anderlecht, verenigen in ‘verbondenheid en solidariteit’ tegen ‘het heersende materialisme’. De jongens halen hun inspiratie bij Claudel, Rivière, Alain-Fournier en Malraux en willen ‘een leven leiden in een spel dat groter is dan zichzelf’. Ze hopen dat ‘de drang van de bourgeoisie naar comfort en luxe verandert in de wens om iets van het leven te maken’.

Jacques Brel ondertekent een ander kort verhaal, *Frédéric*, met de adellijke naam Raoul de Signac.

Dit verhaal heeft in elk geval een rotvaart. Dat Raoul de Signac een voorliefde heeft voor een muzikaal ritme, is hier meteen merkbaar.

‘Het gaat achteruit’

En dat ‘het’ is zijn oude lijf.

Dat ‘het’ was zijn eerste schreeuw, zijn eerste wals en eerste liefde.

Dat ‘het’ was de kerkklok op de dag van zijn huwelijk, het was een jongen en een meisje, het was heel veel vreugde, heel veel liefde, heel veel verdriet...’

Jacques Brel speelt met erg vrije rijmen.

In dat eerste nummer van *Le Grand Feu* publiceert hij *Pluie*, een gedicht in de stijl van Verlaine, onder het pseudoniem Raphaël Boisseret.

*Il pleut tous les sanglots du monde
et la ronde*

*Des grands mots fous berce mon cœur
et mon malheur.*

*La triste ballade des vieux tuyaux de plomb
qui vont le long
des maisons*

*emporte vers l’infini
le doux bruit
de l’eau de pluie.*

*J’aimerais que ma peine partit aux vents nouveaux
Dans une goutte d’eau
Mais si tout mon chagrin pouvait entrer dedans
De cette goutte d’eau je ferais un océan.*

Van dezelfde Boisseret – de jongen die regelmatig Baudelaire leest en die er niet voor terugdeinst om hier, en later als zanger, onzuivere rijmen te gebruiken – is *Spleen*.

*Il est des soirs sans fond où ne brillent que tes yeux,
Il est des yeux sans fond où tout est merveilleux,
Même les grandes routes où je ne marche pas,
Seigneur que suis-je las.
Pourquoi ne pas aimer?
Pourquoi?
Mon Dieu qu'il a changé
en moi?
Je vais partir loin des idées, loin des amis, loin d'une amie
Chantez donc, les nuages!
Pour une âme meurtrie
Qui fait un long voyage...
J'irai dans une étoile d'où je verrai briller
la nuit.
Des bruns cheveux qu'aimait baiser
l'homme qui fuit.*

De hoofdredacteur van *Le Grand Feu* kondigt met veel poeha aan dat de krant niet zal verschijnen tijdens de zomervakantie. De 'trouwe lezers', maandelijks zowat tweehonderd in totaal, zullen de krant in september in een 'verbeterde vorm' terugzien. In het tweede en derde nummer zit geen enkele tekst van Brel. De redactie hekelt 'het vooruitzicht op een triest en teruggetrokken bourgeoisleven' en zet aan tot een zoektocht naar een 'oase, ver van de middelmaat en van alles wat onze dromen kan beschadigen'.

Jacques is hier blijkbaar al van overtuigd.
... *Les bourgeois c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux plus ça devient bête
Les bourgeois c'est comme les cochons
Plus ça devient vieux plus ça devient c...*¹⁸

In 1947 is het enige 'vooruitzicht' van Brel, alias de Signac en Boisseret, een langverhoopt vertrek uit het college.

'Heeft zijn tijd verlummeld, omdat hij gaat vertrekken', schrijft een pater in vette letters bij de opmerkingen van het laatste trimester van Jacques Brel in 3A. Hij zal gaan werken in de kartonfabriek van Vanneste et Brel. Een 'triest' en eigenlijk tamelijk onbeduidend carrièreplan. In de ogen van zijn medewerkers bij *Le Grand Feu* is hij nu in elk geval ook een bourgeois.

In november 1948 stellen vier vrienden van de *Franche Cordée* (de humanistisch-katholieke jeugdbeweging waartoe Jacques behoorde, nvdv) in een zaal aan de Levis Mirepoixlaan *Silence de la mer* voor, in een vrije bewerking van Jacques Brel. Jacques speelt zelf de rol van de Duitse officier, een man die verzucht: 'Vechten, voor wie, voor wat? Geen enkele soldaat in de wereld die weet waarom hij vecht...'

In dit personage lijkt Jacques Brel zich thuis te voelen, althans tijdens de repetities.

Romain Brel, ondertussen al vijfenzestig, wordt opa. Maar hij krijgt een be-roerte en wordt nooit meer de oude.

In de fabriek zijn er nogal wat wrijvingen binnen de familie. Amand Vanneste junior wordt lid van het bestuur. René Mossoux is productie leider vlakkarton, Pierre Brel voor de afdeling golfkarton. Jacques maakt zich klaar om op de administratieve dienst te gaan werken.

Om deel te nemen aan het bestuur van een Brusselse onderneming moet men tweetalig zijn. Alle leden van de familie Vanneste spreken Vlaams. Wanneer Pierre voor een publiek het woord neemt, doet hij dat ook in die taal. Jacques trekt voor enkele weken naar de Kempen, meer bepaald naar Tessenderlo, om zijn Vlaams wat bij te schaven. Hij spreekt het al even slecht als zijn moeder.

Hij klaagt niet, want hij heeft de school kunnen verlaten voor ze hem aan de deur zetten. Later zal Brel in zijn nummers en ook privé vaak herhalen hoe jammer hij het vindt dat hij zijn klassieke studies niet heeft afgemaakt. Het was:

*... C'est le tango du temps des zéros
J'en avais tant des minces des gros
Que j'en faisais des tunnels pour Charlot
Des auréoles pour Saint François
C'est le tango des récompenses
Qui allaient à ceux qui ont de la chance
D'apprendre dès leur enfance
Tout ce qui ne leur servira pas
Mais c'est le tango que l'on regrette
Une fois que le temps s'achète
Et que l'on s'aperçoit tout bête
Qu'il y a des épines aux Rosa...¹⁹*

Op kerstavond gaat Jacques Brel samen met zijn vrienden Robert Martin en Lucien Costermans op bezoek bij Hector Bruyndonckx. Hij laat zich vallen op het tapijt tussen de vijftig andere jongens en meisjes en stort zich op het krentenbrood. Hij maakt grapjes en is erg luidruchtig.

Deze jonge Brel, die druk gesticuleert met handen en voeten, weet zijn publiek

in te palmen! Zijn gebaren zeggen al net zoveel als zijn stem.

Hector Bruyndonckx, de gastheer met zijn grijzende haren en hoog voorhoofd en zijn bril met fijn metalen montuur, is samen met zijn vrouw Jeanne de enige volwassene die avond. Hij is een hartelijke, warme man. Wat een verschil met vader Brel! Bruyndonckx heeft zijn studie economische wetenschappen niet afgemaakt en dat is voor Jacques een geruststelling. Hector heeft immers het bedrijf in smeeroliën en vetten in Anderlecht van zijn vader kunnen overnemen. Hij is een praktiserend christen met twaalf kinderen. Toch is hij geen kwezel en zeker geen extremist. Hij heeft diep respect voor de bisschop en de koning. Deze Bruyndonckx discussieert, maar maakt nooit ruzie, durft weleens een preek af te steken en is vaak belerend. Hij neigt eerder naar rechts en is een aanhanger van de Parti Social-Chrétien. Als atypische katholiek heeft hij er geen probleem mee om met uitgetreden priesters om te gaan. De monarchistische Rooms-Katholieke Kerk, die in België zeer machtig is, kan zich wel een paar gevoelige non-conformisten, zoals deze Bruyndonckx, veroorloven. In Hector vindt Jacques trouwens zijn spirituele gids. Later zullen ze haast een vader-zoonrelatie krijgen met de gebruikelijke spanningen en misverstanden.

Op vraag van een pastoor die ervan overtuigd is dat jongeren van het rechte pad afdwalen, hebben Hector en zijn vrouw de jeugdbeweging, Franche Cordée, opgericht. Al snel wordt de FC een gemengde groep. In september 1941 roept Hector zijn oudste leden bijeen. De groep stapt over van 'vorming in ontspannen sfeer' naar 'studiekring'. Hector gelooft meer in opvoeding dan in opleiding. Jacques Brel ook. De leden van de FC eisen het verbod op geldspelen en strenge regels bij de keuze van de genodigden op de bijeenkomsten. Geen swingende stijl of kwezels bij de FC, want dat is niet verenigbaar met het doel ervan. De beweging streeft naar een harmonieus evenwicht tussen de verschillende machten, aandacht voor het lichaam, voor gevoelens, het intellect en de wil.

Deze 'deontologie' zou kunnen afglijden naar een Belgisch 'pétainisme', maar daar past Hector wel voor, hij is immers anti-Duits en een groot patriot.

Op een fronton aan de gevel van het Gruuthuse Hof in Brugge staat een leuze: *Plus en est en vous*. De FC neemt die spreuk over. *Plus en est en toi* (Meer is in jou, nvdv) wordt hun gezwollen devies, en de kroon van Christus-Koning hun embleem. Jacques Brel zal ook altijd het uiterste vergen van zichzelf. Hector benadrukt dat de mens voor verbetering vatbaar is. Eten, drinken, genieten, werken zijn niet de enige punten in het programma van het leven. Discipline en volharding, dat zijn pas echte waarden. Jacques Brel zal dan ook volharden tot de dood. Tennissen, zwemmen, kanoën, wandelen, tafeltennissen... moeten volgens de FC helpen bij het morele, intellectuele en materiële herstel, ook van de 'minder bedeelde klassen'.

Volgens Hector geldt dat 'de aalmoes de morfine is van de maatschappij'.

Na 1945 verklaart hij dat het patriotisme is veranderd in een partij-isme.

‘België’, zo schrijft Hector, ‘ligt in het centrum van het westen en het westen is tot op heden het centrum van de wereld. België is dus de navel van de wereld...’²⁰ Jacques lacht aanvankelijk met deze uitspraken. Later zal hij er nog op reageren en dezelfde mening verkondigen. Hector heeft een hekel aan het geruzie tussen Walen en separatistische Vlamingen. Waarom discussiëren over de benoeming van zes Vlaamse tegenover vijf Waalse ambtenaren? Hij heeft een afkeer van de flaminganten in Brugge en Gent, maar ook van de wallinganten uit Luik en Charleroi.

Bruyndonckx, de zachtmoedige autocraat en autodidact, moedigt zijn jongeren aan om ‘aan sociaal werk te doen’. Ook de meisjes moeten deelnemen aan de discussies van de FC. Elk probleem wordt er in alle eerlijkheid en ernst besproken. Voor de oorlog, zo stelt men vast, hebben de loontrekkers kunnen genieten van de voordelen van de ‘grote inspanningen’. En hoe zit met de kleine middenstander, met de kleine zelfstandigen? Is het nodig dat bepaalde winkels op zondag laat openhouden? Is het huwelijk noodzakelijk? Heilig? Een eerbetoon aan de grote gezinnen! Ook het onderwerp ‘natuurlijke kinderen’ wordt aangeroerd. Hector is fel gekant tegen overspel, ‘een aanslag op de openbare orde, dus een misdaad’, die slechts met een boete van 25 Belgische franken wordt bestraft. Hij vindt wel dat echtscheiding in uitzonderlijke gevallen mogelijk moet zijn! Jacques zal in elk geval niet trouw blijven aan zijn vrouw, maar toch zal hij nooit scheiden. In Brussel, Luik en Amsterdam zitten de hoeren achter het raam. Volgens de leider en inspirator van de FC moet prostitutie niet worden afgeschaft, maar ze moet wel worden gereguleerd. Hector beweert ook dat algemeen stemrecht zinloos is. Hij neigt eerder naar een familiaal kiesrecht. In het Institut Saint-Louis en bij de familie Brel werden zulke thema’s nooit besproken. Jacques voelt zich aangetrokken tot Hectors persoonlijkheid en zijn open en gastvrije huis, maar hij neemt wel afstand van de religieuze sfeer die er hangt. In de FC is er ook plaats voor niet-gelovigen.

Jacques komt terecht in een groep onder leiding van Ivan Elskens. Hij is een spraakwaterval, een boeiend man en een rationalist die pleit voor het ‘vrije onderzoek’. Hij is van mening dat dat ook op Brel van toepassing is. ‘Brel is geen kwezel’, besluit Elskens. Volgens hem is Jacques gelovig, maar heeft hij een groeiende hekel aan dogma’s.

Brel neemt deel aan de retraites bij de trappisten. Tijdens een uitstap van de FC in Ligneuville vertrouwt Brel Jeanne Bruyndonckx toe: ‘Wanneer ik mijn ogen open, zie ik God en de zin van het leven.’

Is Jacques, deze boomlange kerel, eerder een pantheïst dan een katholiek? Brel vertelt de Bruyndonckxen dat hij zijn plichten als gelovige niet nakomt. Aan

Jacques Zwick, een jongen uit een andere groep, vertelt Brel dat hij tijdens de week naar de mis gaat.

... Omdat het triest is zo een pastoor moederziel alleen in een kerk.

Jacques neemt enthousiast deel aan de uitstappen van de FC. Op zondag rijdt hij, samen met zijn vrienden van de FC, rond met een in de kartonfabriek geleende bestelwagen om op te treden voor zieken en gehandicapten.

In 1949 wordt Brel, de gangmaker, voorzitter van de FC.

Nog meer dan in de dramalessen in het Institut Saint-Louis dringt hij hier zijn keuze op. Het stuk *Le Petit Prince* speelt hij met het nodige drama. In het refrein van een verloren nummer van Jacques wordt hieraan gerefereerd.

Saint-Exupéry dans la profonde nuit

Le ciel lumineux le soir accroche l'étoile...

*Accroche tes ailes à l'étoile qui luit.*²¹

Brel bewerkt ook *La Ballade des pendus* van Villon. Hij schrijft *Jeu de l'homme*, een verdwenen en schijnbaar erg verward stuk. Het literaire kabinet is een traditie bij de FC en ook daaraan neemt hij deel. Brel houdt zich daarnaast ook bezig met de kinderen uit de Marollen, hij stuurt ze met vakantie op het platteland en deelt de jam uit die zijn moeder heeft gemaakt. Hij treedt op als Sinterklaas, rijdt met de mijter op zijn hoofd in zijn auto, stapt uit, regelt het verkeer op de gele tramsporen en staat er tussen de zwarte Citroëns met hun voorwielaandrijving en de paarse Oldsmobiles met zijn staf te zwaaien.

Bij de FC hebben ze een hekel aan de zazou's (jazzaanhangers van rond wo II, nvdv) met hun lange haren, hun dikke schoenzolen en hun korte broeken. Een van de dertien geboden, die Hector de stijl van de FC noemt, zegt: 'Wees eenvoudig en matig. Verwijder alle onnodige bagage uit je hoofd en je hart. Kies voor en behoud het essentiële.'

Jacques rijdt met de enorme Studebaker van zijn vader. 's Nachts trekken de leden van de FC eropuit met de auto. Een glas drinken in Antwerpen op de Meir? Geen probleem! Jacques, kind uit de bourgeoisie, betaalt de drank en de benzine en is daardoor altijd van de partij.

Deze jonge mannen discussiëren niet alleen over sociale en spirituele thema's, maar draaien hun hand niet om voor wat platte humor. Zo laat Jacques graag zijn billen zien.

... *Et moi, moi qui restais le plus fier*

Moi j'étais presque aussi saoul que moi

Et quand vers minuit passaient les notaires

Qui sortaient de l'hôtel des 'Trois Faisans'

*On leur montrait notre cul et nos bonnes manières...*²²

Brel en Elskens roken tijdens de middernachtmis in Brussel in de buurt van het altaar een sigaret. ‘De Heilige Sigaret!’ grinniken ze.

Soms komen Jacques en Hector met elkaar in aanvaring. Tijdens de koningskwestie, de problemen met Leopold III en de monarchie, kiest Hector partij voor de koning. Voor de FC schrijft hij in een tekst: “Een droevige Leopold waakt, hij is het slachtoffer van ‘lichtzinnige uitspraken’ en ‘vuile lasterpraatjes’. Wat zou België zijn zonder zijn vier koningen?” Het elfde gebod van de FC, ‘Wees, ook zonder uniform, een waakzaam soldaat van uw natie en uw koning’, vindt Jacques belachelijk. Hij ergert zich aan zulke dingen. Hij voelt zich meer republikein dan monarchist.

Eigenlijk wordt Jacques enorm beïnvloed door Antoine de Saint-Exupéry. Bij de katholieke socialisten ligt Saint-Ex vrij goed. Malraux stinkt naar politiek, Camus naar een goddeloos humanisme. Om maar te zwijgen over Sartre! Hector parafraseert Saint-Ex als hij zegt: ‘In België sterven we niet aan een grenzeloze intelligentie’. Bij Saint-Ex vinden Hector en Jacques die wollige poëtische ideeën die hen zo aantrekken: beter iets bereiken dan te winnen, voldoening na volbrachte arbeid, de overtuiging dat het hoofd de handen en voeten moet volgen, dat het instinct oordeelt over de intelligentie en haar stimuleert.

Het beeld van de professionele piloot uit *Vol de Nuit* achtervolgt Jacques. Hij zal echter geen kleine, melancholische prins worden. Hector en Saint-Ex overtuigen Jacques ervan dat hij zijn hart moet volgen en dat het moeilijker is om over jezelf een oordeel te vellen dan over anderen. Saint-Exupéry zou het tweede en derde gebod van Hector Bruyndonckx wel hebben goedgekeurd. ‘Treed het leven met open vizier tegemoet. Maak uw wil tot een stalen ploeg die een recht spoor trekt door de aarde... Smacht naar schoonheid, grootsheid en stilte. Verval niet in middelmaat.’ Een beetje hoogdravendheid was Hector niet vreemd.

In België zit het vak filosofie niet in het lessenpakket van het laatste jaar van het middelbaar onderwijs. Inspirerende en gezwollen literaire werken hebben wel een invloed op de jongeren die, zoals Brel, streven naar actie, altruïsme, naar superioriteit of een ersatz ervan.

Wanneer hij niet bij zijn familie is, in het Institut Saint-Louis of bij de scouts en hij wordt aangemoedigd en gesteund door Hector, blijkt deze ‘lange Jacques’ al even enthousiast als naïef! ‘Simpel’ zeggen ze in Quebec.

Een beetje idioot zal Jacques Brel zichzelf later noemen wanneer hij het einde van zijn eeuwigdurende puberteit heeft bereikt.

Bij de Franche Cordée praten jonge mannen en meisjes veel met elkaar, ze flirten, worden verliefd en gaan weer uit elkaar. Vaak trouwt een koppeltje. In een andere Cordée zit een meisje, Thérèse Michielsen, ‘Miche’. Zij mag Brel echter niet, die slungel van een meter tweeëntachtig. Hij is veel te vermoeiend, zelfs om naar te kijken, en bovendien een opschepper.

Thérèse is blond, mollig, charmant, een meter negenenvijftig, met guitige, helderblauwe ogen en een wipneusje. Ze is geboren op 30 december 1926 in Etterbeek en is een actieve, pientere jonge vrouw geworden. Miche is de enige dochter van een handelsvertegenwoordiger die ook nog twee zonen heeft. Ze liep school bij de zusters van het Heilig Hart en heeft een twintigtal badges verzameld bij de gidsen. Haar opleiding tot directiesecretaresse heeft ze met succes afgerond. Ze kan tikken, kent stenografie, boekhouden, handelsrecht, marktstudie en ze leert Duits. Miche spreekt ook vlot Engels en werkt bij Saks. Dit bedrijf koopt, brandt en verpakt koffie. Ze neemt niet deel aan de toneelactiviteiten van de FC, ze organiseert alles achter de schermen en is een waardevol bestuurslid.

Miche en de leden van de FC luisteren naar Jacques Brel, die zijn eerste nummers zingt, terwijl hij zichzelf begeleidt op gitaar. Zijn rechterhand is soepel, zijn linkerhand, die de akkoorden moet bespelen, is strammer. Heel wat nummers klinken geforceerd en zoetsappig.

*... Je voudrais un joli bateau
Pour m'amuser
Un beau bateau de bois doré
Pour faire la pêche à la morue
Je voudrais une jolie calèche
Pour me promener
Et pour éclabousser les filles
Qui dansent dans les avenues...*²³

Andere teksten gaan over de activiteiten van de FC.

*Je suis un vieux troubadour
Qui a conté beaucoup d'histoires
Histoires gaies, histoires d'amour
Et sans jamais beaucoup y croire...*²⁴

Sommige ontroeren dan weer, omdat ze uit het leven zijn gegrepen.

*J'ai retrouvé deux fauteuils verts
Dans mon grenier tout dégoûtants,
C'est le fauteuil de mon grand-père
Et le fauteuil de grand-maman...*²⁵

De invloed van de FC laat zich nog lang voelen bij Brel. Hij zal nog vele jaren blijven hangen in die christelijke, oppervlakkige wereld.

*Il y a longtemps de cela
Au fond du ciel, le bon saint Pierre
Comme un collégien se troubla
Pour une étoile au cœur de pierre*

*Sitôt conquise, elle s'envole
En embrasant de son regard
Le cœur, la barbe et l'auréole
Du bon saint Pierre au désespoir
Qui criait et pleurait
Dans les rues du paradis
Qui criait et pleurait
Tout en se moquant de lui...*²⁶

Jacques, die langs de grote poort binnenkwam bij Vanneste et Brel, verveelt zich stierlijk in de kartonfabriek. Van halfnegen tot twaalf en van een tot zes werkt Jacques op de commerciële dienst van de afdeling 'Golfkarton'. Hij stelt de prijzen vast en onderhoudt de contacten met de klanten. Amand Vanneste junior, zijn twaalf jaar oudere neef, is directeur-generaal geworden. Hij heeft gestudeerd en laat duidelijk voelen dat hij een licentie behaalde in de handelwetenschappen. Hij vindt zijn neef Jacques wel sympathiek, maar een beetje een 'leeghoofd'.

De familie Vanneste heeft een beeld van de H. Maagd Maria laten plaatsen op de muur van de fabriek. Net zoals Amand senior is junior immers een toegewijd kerkganger. Hij is zelfs voorzitter van het Action catholique des hommes. In 1983 vertelde hij me nog:

Al heel vroeg werd ik beïnvloed door de Heilige Theresia van Lisieux.

Jacques vertrouwt zijn moeder toe dat hij zijn werk oersaai vindt. Romain gaat nog altijd naar de fabriek en leest af en toe een brief. Maar ze moeten er wel op toezien dat hij de brieven niet laat verdwijnen. Sinds zijn beroerte leeft hij in het verleden. Aan taxichauffeurs geeft hij bijvoorbeeld vijftieng cent fooi in plaats van de normale tien Belgische frank. Om hem te sparen doet iedereen alsof hij niets merkt.

... Les gens qui ont bonne conscience dans les rues, le soir

*Les gens qui ont bonne conscience ont souvent mauvaise mémoire...*²⁷

Sinds 1931 heeft de kartonfabriek non-stop uitgebreid. Aanvankelijk nam ze de nummers 18-20 en 20A in de Verheydenstraat in beslag, nu behoort ook nummer 22 tot de fabriek. De familie Vanneste koopt de omliggende terreinen en herinvesteert een groot deel van de winst.

Een van de weinige keren dat Jacques met de arbeiders van de fabriek in contact komt, is wanneer hij als linksbuiten speelt met La Gondole, de voetbalploeg van de fabriek. Zijn broer bij de fabricageafdeling heeft voortdurend met de arbeiders te maken. De meer dan honderd mannen – voor de automatisering het aantal reduceerde tot honderdnegentig waren dat er driehonderdvijftig – zijn vaak Vla-

mingen. De arbeiders-boeren kwamen van ver, soms zelfs van Ninove, Muizen of Aalst. Jacques merkt dat de mannen uitgeput zijn en ‘aangelijnd’.²⁸

Wanneer Jacques ziet dat er een nieuwe machine in de fabriek wordt geïnstalleerd, zegt hij tegen Pierre:

Weer twee mannen die moeten gaan stempelen.

Vanneste et Brel produceren tegen maakloon. Eén fiche betekent vijftigduizend dozen, compact karton of golfkarton... In de bureaus werken de bedienden met hun manchetten van glanskatoen flink door. Hier gaan ze minder vriendschappelijk met elkaar om dan in het atelier. Naar de mis gaan is niet verplicht, maar wordt als een pluspunt gezien door het bedrijf. Wat er ook gebeurt, Jacques zal nooit hogerop raken in de fabriek, hij is er ongelukkig en voelt dat zijn toekomst elders ligt. Vijfzeventig procent van de aandelen van de kartonfabriek is immers in handen van de familie Vanneste! Papier en karton zijn in de ogen van Brel weinig poëtisch, nog minder dan Latijn en wiskunde.

De negentienjarige Jacques wil zo snel mogelijk in militaire dienst om op die manier te ontsnappen aan de kartonfabriek. In België moest je daarvoor in die tijd minimaal twintig zijn.

Op 1 juni 1948 begint Jacques Brel, registratienummer A48-2567, in Limburg aan zijn legerdienst. Even later wordt hij, zonder enige voorspraak, overgeplaatst naar de 15de Wing Transport en Communications (in Frankrijk en in België wordt de Engels benaming gebruikt). Het is de eenheid die de vliegvelden verdedigt. De kazerne Groenveld bevindt zich in Zellik, in de rand ten noordwesten van Brussel, op minder dan acht kilometer van Vanneste et Brel. Wat een geluk! Jacques werkt er bij het grondpersoneel. Hij staat in voor de verdeling van de kledij.

De chauffeur van zijn vader brengt hem telkens naar de kazerne. Een luitenant vraagt hem of hij eens een keertje mag meerijden met de Studebaker. Je weet maar nooit waar dit goed voor is, niet? En soldaat Brel wordt korporaal en zorgt voor auto en chauffeur. Hij loopt wat wachtdiensten, verblijft een tijdje met een bronchitis in het militair hospitaal, krijgt heel wat vergunningen... waarom zou je dan nog in hemelsnaam een fervent antimilitarist worden? Nummer A48-2567 ziet nochtans niet in waarom België een leger moet hebben. Toch zal hij er niet te luid tegen protesteren. Later zal de zanger de militairen op zijn klassieke manier bekritisieren in *Le Caporal Casse-Pompon*, *Le Colonel*, *Au Suivant* en *La Colombe*.

Een aantekening in het dienstboekje van Jacques Brel vermeldt ‘zeer goed’, niet ‘voorbeeldig’. De korporaal is soepel, maar geen dienstklopper.

Op een dag worden de soldaten gedropt in de buurt van Gent, op een vijftig kilometer van de kazerne. Er wordt gecontroleerd of ze geen geld bij zich hebben. Ze moeten op eigen kracht terugkeren naar de kazerne. Brel houdt een taxi aan, laat zich naar huis rijden en vraagt zijn moeder, die blij is om hem te zien, om de

rit te betalen. De leerling-officier met zijn jonge, frisse en lachende gezicht onder zijn muts staat erbij te glunderen in zijn Engelse militaire vest.

Een jonge man wil ook wat en lange Jacques heeft niet zoveel boeken gelezen, dus tokkelt hij wat op zijn gitaar of op de piano en flirt hij met de meisjes. Hij vindt Suzanne leuk, maar heeft alleen oog voor de twee jaar oudere Miche Michielsen. Hij speelt piano bij haar thuis.

Ik ga weg bij Franche Cordée, zegt hij met de nodige zin voor drama.

Waarom? vraagt Miche.

Terwijl hij op de piano blijft tokkelen, antwoordt hij:

Omdat ik van je hou.

Hij weet niet of de onverstoorbare Miche zijn gevoelens beantwoordt en is bang om gekwetst te worden. Op nieuwjaarsdag 1949 trekt hij zijn stoute schoenen aan en vraagt Miche tijdens het dansen ten huwelijk. Die laat zich echter niet zo snel meeslepen – dat zal ze trouwens nooit doen – en antwoordt hem dat ze erover zal nadenken.

... Je voudrais que dans les tramways

On soit gentils

Qu'on dise merci et s'il vous plaît

*Sur les plate-formes des tramways...*²⁹

Miche wil eigenlijk drie dagen bedenktijd, maar Jacques kan nauwelijks wachten. Twee dagen later gaat hij naar haar toe. Terwijl ze onder een koetspoort staan te wachten op de tram, stemt ze toe om met hem te trouwen.

Omdat hij verloofd is met de blonde Miche, zal Jacques de brunette Suzanne niet meer zien. Op 3 januari 1949 schrijft hij een brief aan Hector, zijn spirituele gids, en niet aan Romain, zijn vader, of aan een jongere vriend.

“Lieve vader Hector,

Ik heb met Suzanne gebroken. Ik heb Jean Deblaer gevraagd om de leiding van de FC voor een tijdje over te nemen.

Ik ben ongelukkig

erg.

Liefs,

J. Brel

PS Wil je een van je zonen vragen (liefst de jongste) om een weesgegroetje voor mij te bidden?

bedankt.”

Pierre Brel heeft zijn broer met Suzanne gezien. De beslissing van Jacques verrast hem. Pierre heeft wel respect voor Miche. Zijn moeder Lisette ook, hoewel ze een boontje had voor Suzanne.

Op 1 juni 1949 is korporaal Brel klaar met zijn militaire dienst. In 1951 zal hij opnieuw worden opgeroepen voor een periode van tweeënveertig dagen.

Brel wil een schoenhandel beginnen of kippen gaan kweken. Hij koopt allerlei handleidingen en bespreekt zijn plannen met Miche, maar toch keert hij uiteindelijk terug naar Vanneste et Brel. Soms moet hij naar de handelsrechtbank in een zaak tegen niet-betalers en daar komt hij Jacques Zwick weer tegen. Die is ondertussen advocaat geworden. Een trieste zaak, die justitie.

Jacques schrijft nog steeds muziek. Volgens Ivan Elskens gaat een van de nummers over een woordenwisseling van Jacques met zijn vader.

Il pleut

C'est pas ma faute à moi

Les carreaux de l'usine

Sont toujours mal lavés

Il pleut

Les carreaux de l'usine

Y en a beaucoup d' cassés...³⁰

De jonge tekstschrijver wil weg uit de fabriek.

Les corridors crasseux sont les seuls que je vois

Les escaliers qui montent ils sont toujours pour moi

Mais quand je suis seul sous les toits

Avec le soleil, avec les nuages

J'entends la rue pleurer

Je vois les cheminées de la ville fumer

Doucement

Dans mon ciel à moi

La lune danse pour moi le soir...³¹

Op een bepaald moment wil Jacques een arbeider in de fabriek financieel steunen. Zijn vader is het er echter niet mee eens.

Als je je loon dan toch wilt uitdelen, dan kan ik je net zo goed minder betalen, zegt hij.

De firma Vanneste et Brel, op de grens van Molenbeek en Anderlecht, is een van de belangrijkste bedrijven in de papier- en kartonsector. Dankzij het Salon voor Verpakkingen kan Jacques voor het eerst in zijn leven naar Parijs.

Is dat nu leven? Alles draait rond inpakpapier, duurzaam... Welk gewicht? De geur van silicaat. Twee of drie fixaties? Welke ribbel? Koken op 120 graden...

De arbeiders zetten hun koffie en hun gamellen op de verwarmde tafels. Koe-kendozen, dozen voor chocolaatjes, voor melkproducten, spijkers, huishoud-apparaten... Onze leveringstermijnen? Drie weken, mijnheer Van Luden. Erg dringend? Prima, we zijn dinsdag vandaag...

Een eindeloos, geestdodend leven staart hem tegemoet... rollen, twee ton papier in de ateliers waar de stofdeeltjes van het karton en de kolen rondzweven. Wat gebeurt er aan de horizon? Niets! Helemaal niets! Zelfs geen flauwe onderbreking voor de legerdienst. Gelukkig heeft Jacques nog de verstandige en vinnige Miche aan zijn zijde. Ze verlopen zich en aan het eind van het jaar doen ze datgene wat Hector Bruyndonckx zou veroordelen, maar uiteindelijk toch wel zou toestaan.

Ze trouwen op 1 juni 1950 met een huwelijkscontract. De burgerlijke plechtigheid vindt plaats in het gemeentehuis. De kerkelijke inzegening gebeurt acht dagen later, in het bijzijn van de hele familie. Romain Brel die nog steeds ziek is, kan het huwelijk niet bijwonen. Tijdens de feestmaaltijd houdt een neef van Miche, pater assumptionist, een minutenlange speech.

Lieve nicht, beste mijnheer Jacques, de geschiedenis herhaalt zich. Gods wet wil het ook... Vreugde... Dankzij het sacrament... Persoonlijke kwaliteiten... God, die de Kerk heeft gesticht, heeft er geen bron van verbittering of verdriet van gemaakt, maar iets moois en groots...³²

De bruidegom zit de hele tijd aan zijn snor te frunniken. En dan begint de assumptionist te zingen.

Qui sait faire des niches?

... c'est Mimiche...

De ouders van beide jonggehuwden – Jacques is eenentwintig en Miche drienentwintig – zijn tevreden met het huwelijk, dat de wetten van de sociale klassen respecteert. Alleen de oudste broer van de bruid, René Michielsens, is ervan overtuigd dat het leven van zijn zus met Jacques niet over rozen zal gaan.

Romain leent het jonge paar zijn Studebaker om op huwelijksreis te gaan. Omdat het een auto is voor vier personen, nodigen Miche en Jacques Pierre Rens, een beursmakelaar, en zijn vrouw Denise uit om met hen mee te reizen naar de Côte d'Azur. Ze rijden door Reims, Saint-Flour en Salon-de-Provence. De reis eindigt in hotel Beau Rivage in Nice. Later rijden ze terug naar huis via Barcelonnette, Briançon en Annecy. De bruidegom rijdt goed, maar hij weigert te stoppen om bijvoorbeeld een kathedraal te bezoeken of om van het landschap te genieten.

Na de huwelijksreis installeren Jacques en zijn vrouw zich in Molenbeek, in de Brigade Pironlaan 29. Het appartement op de gelijkvloerse verdieping bestaat uit een woonkamer, een slaapkamer, een keuken en een badkamer. De huur bedraagt vierduizend Belgische frank per maand. Miche werkt ondertussen in een bedrijf dat elektrische motoren en transformatoren maakt. In de kartonfabriek verdient

Jacques drieduizend frank. Het appartement van de jonge Brels is de zoete inval voor hun vrienden, ook voor de familie Bruyndonckx. In het weekend schuiven ze de meubels aan de kant en maakt Miche broodjes klaar. Lange Jacques heeft graag wat drukte om zich heen. Hij heeft een enorme afkeer van zijn werk bij Vanneste et Brel. Wat valt er in hemelsnaam nog te verzinnen in een kartonfabriek? Jacques Brel is niet de man van de eeuw wat organisatie betreft.

Hij schrijft in zijn boekjes, op papieren tafelkleden, op de achterkant van folders.

Miche en Jacques zijn als FC'ers nog steeds drijvende kracht achter de vakantie-kampen voor kinderen.

Op zondag gaan ze eten bij Lisette, die *moambe*, kip op zijn Congolees, voor hen klaarmaakt. Lisette kan nog steeds enthousiast vertellen over 'haar' Congo.

Wij waren de tweede die een auto hadden in Leopoldstad.

Romain is eerder zwijgzaam. Soms gaan vader en zoon Brel samen naar een van de ontelbare uitstekende banketbakkerijen in Brussel om hun lievelingsgebakje, een marie-josé, te eten. (Dit gebakje werd in 1930 voor het eerst gemaakt naar aanleiding van het huwelijk van prinses Marie-José, dochter van Albert I, met de Italiaanse prins Umberto, nvdv.) Jacques is dol op gebakjes.

Op 8 augustus 1951 schrijft Jacques een briefje naar zijn moeder, die op reis is. "... Ik zal je niet de gebruikelijke, idiote vragen stellen over het weer, je gezondheid, het hotel, het eten en de roddels.

Hier is alles tipperdetiptop (en dat heeft niets te maken met het feit dat jij weg bent!)

Met papa gaat alles goed...

Met Pierre gaat alles goed

Met tante gaat alles goed.

Met Romain gaat alles goed

Met Bertha (*de meid*) gaat alles goed

Met Miche gaat alles goed

En met uw dienaar hetzelfde

Zo, nu ben je volgens mij, vol-ledig gerustgesteld over ons, onwaardige arme sloebbers.

Zaterdag trouwt René (*de broer van Miche*), (trieste zaak nu de bloemen zo duur zijn)... en ik ga Miche vrijdag ophalen voor dat idiote en barbaarse feest van de geest.

De buik van Miche ziet er alsmaar gekker uit, hij doet me denken aan de voorkant van de nieuwe Studebaker...

Uw jongste, toegewijde en gehoorzame zoon."

Chantal, eerste dochter van Jacques en Miche Brel, wordt geboren op 6 december 1951. Jacques vertelt zijn neef Amand dat hij wel tien kinderen wil. Of hij dat nu ernstig meende of het als grap bedoelde, is niet duidelijk. Papa Jacques houdt zich niet bezig met flesjes uitwassen of luiers verversen. Hij kijkt met verbazing naar dat levende wezentje, zijn baby. De – al dan niet denkbeeldige kindertijd – is heel belangrijk in zijn ogen.

Alain Lavianne en Robert Stallenberg, met wie hij regelmatig een biertje drinkt, geeft lange Jacques de indruk – zonder ongelukkig over te komen – dat hij droomt van journalistiek, van theater ongetwijfeld, van een leven op de planken. Hij wil zich op de een of andere manier kunnen uitdrukken. Lavianne gaat psychologie studeren, Stallenberg geneeskunde. En jij Brel, zit jij nog altijd in de wereld van het karton?

In 1952 vertelt Claire Mossoux, de echtgenote van René Vanneste, dat haar vriendin Angèle Guller – een temperamentvolle vrouw die timmert aan een carrière als musicologe – dringend op zoek is naar iemand die gitaar speelt. Voor Angèle zou het vreselijk zijn als ze de zingende neef tegen het lijf zou lopen. Met zijn dochter Chantal op de arm komen Jacques en Miche Brel aan bij de familie. Angèle vallen meteen Jacques' grijsgroene ogen op en de overtuigende, zelfs harts-tochtelijke manier waarop hij zingt. Angèle moedigt hem aan en dat geeft hem moed. Mevrouw Guller presenteert een programma op de radio, *La Vitrine aux Chansons*. Dit Franstalige programma was voor het variété in België wat *Le petit Conservatoire de Mireille* was voor de televisie in Frankrijk. Jacques Brel verschijnt uiteindelijk in *La Vitrine*.

Angèle neemt Brel mee op tournee. Hij laat wijselijk eerst de platen horen die zijn conference illustreren, daarna zingt hij. Ook Vlamingen nodigen hem uit. Een bankdirecteur uit Antwerpen organiseert een avondje Brel. Blij verrast rijdt hij er in de Rosengart (Frans automerk, nvdv) van eerwaarde Dechamps naartoe.

Angèle Guller raadt Jacques aan deel te nemen aan een muziekconcorso van de Franstalige radio. Maar Angèle zetelt die dag niet in de jury, omdat ze ziek is en Jacques wordt afgewezen.

Angèle, waarom laat je je op sleeptouw nemen door die padvinder? Luister toch eens naar dat accent!

Zijn deze Belgische juryleden dan echt ziende blind? Jacques moet echter wel toegeven dat hij niet goed was.

Trots stelt hij daarna alleen zijn chansons voor. Wanneer hij het over bepaalde thema's heeft, de zetels van zijn grootouders, een kermis, de grote boulevards, zijn tijd... wanneer zijn onderwerpen duidelijk zijn en zijn personages kloppen, kan hij echt ontroeren. Aan de andere kant mist hij nog al te vaak authenticiteit.

Hij toont wel de juiste gevoelens, maar vervalt nog al te vaak in ‘de zonnen van morgen’, ‘de vlucht van de zwaluwen’, ‘de kindergebedjes’, ‘de wiegeliedjes’, ‘de liefde van een koningin’, ‘de kastelen van weleer’, gebochelden, galgen, mooie praatjes en de baarllijke duivel.

Jacques is duidelijk nog op zoek naar de juiste toon, naar een eigen stijl. Wanneer hij die in sommige stukjes heeft gevonden, verwijdert hij hem snel omdat die volgens hem niet past bij het nummer. Zo verdween het volgende:

*... La morale de cette histoire
C'est qu'il n'a pas fallu qu'on poirote!
Après Gide ou après Cocteau
Pour avoir des histoires idiotes.*³³

Wie God zoekt, komt soms in aanraking met de duivel. Brel wisselt – tot grote vreugde van de leden van de FC – het zingend spreken af met gezongen strofen.

Op een dag komt de duivel naar de aarde. Op een dag komt de duivel naar de aarde om zijn belangen in de gaten te houden. Hij heeft alles gezien, de duivel. Hij heeft alles gehoord. En nadat hij alles heeft gezien en gehoord, is hij naar beneden teruggekeerd. En daar wordt een groot banket gehouden. Aan het eind staat de duivel recht en zegt hij het volgende:

*... Il y a toujours un peu partout
Des feux illuminant la Terre
Ça va
Les hommes s'amuseent comme des fous
Au dangereux jeu de la guerre
Ça va
Les trains dérailent avec fracas
Parce que des gars pleins d'idéal
Mettent des bombes sur les voies
Ça fait des morts originales
Ça fait des morts sans confession
Des confessions sans rémission
Ça va
Rien ne se vend mais tout s'achète
L'honneur et même la sainteté.*³⁴

In *L'Ange déchu* wordt de besluiteloosheid van Jacques Brel in die periode duidelijk. Het ‘gaat niet’ (*Ça ne va pas*, nvdv.).

*Amour de la nuit
Brasier sans lumière*

*Amour qui espère
L'espoir qu'on attend
Tu avais dans les yeux un bouquet de prières
Je t'ai dit demain, j'ai pensé je mens
Car tous les chemins qui mènent à Rome
Portent les amours de mon cœur déçu
Car tous les chemins qui mènent à Rome
N'ont pu faire de moi qu'un ange déchu.*³⁵

Jacques giet stilaan zijn vat met trieste en verboden liefdes leeg. In *Belle Jeannette* schetst hij het portret van een meisje dat in de fout is gegaan. Een mooie vondst. Brel hekelt de 'enorme verontwaardiging' van hen die beweren gelukkig te zijn, 'want het zijn kwezels'.

Hij imiteert *Il peut pleuvoir* van Charles Trenet op een meeslepemde manier. Maar hij heeft zijn eigen wereld nog niet ontdekt, zijn sukkelaars en schoften. Er heerst nog een kleine oorlog van woorden en ideeën binnenin hemzelf. Hij dwaalt af naar vroegere tijden, houdt vast aan niet-realistische vrouwen, 'ma mie, ma mie, ma mie'. Meer dan drie of vier akkoorden speelt hij nog niet op zijn gitaar. Hij heeft een zuiver timbre, maar zijn stem draagt niet ver en klinkt als die van een goed amateur. Hij heeft ook niet echt het accent van een Brusselaar, eerder dat van iemand uit het noorden van Frankrijk, tussen Rijsel en Tourcoing.

Brel wil professioneel zanger worden. Hij treedt op in de Coup de Lune en daarna in La Rose noire, hartje Brussel. Dat laatste is een knipoog naar La Rose rouge in Parijs. Gelijkvloers is er een jazzclub en op de eerste verdieping een zolder met plaats voor een dertigtal toeschouwers. De drijvende kracht van La Rose noire is Louis Laydu, broer van acteur Claude Laydu en van Jean-Jacques, de leider van het jazzorkest. Onder het genot van een glas bier of gin kunnen de toeschouwers al hun aandacht richten op de zanger. Jacques Nellens, zoon van de directeur van het casino van Knokke, woont het optreden bij van de onhandige en gespannen Brel, die later zelfs met zijn hoed rondgaat in het publiek.

Als artiest moet je nu eenmaal een handelsnaam hebben. Romain heeft er bij zijn zoon op aangedrongen een artiestennaam te verzinnen, want: 'als jij de kartonfabriek verlaat om te gaan zingen, moet je maar een andere naam kiezen'.

Hij bestelt briefpapier met de hoofding *Jacques Bérel, Cabaretartiest, Schildersstraat 21, Dilbeek, Brussel*.

Zijn artiestennaam verschilt echter zo weinig van zijn echte naam, dat die al snel wordt afgevoerd.

Jacques werkt ondertussen als cabaretier in La Rose noire, hij vertelt ook verhalen, maar die zijn niet altijd even grappig. Een voorbeeld:

Een trein komt elke dag aan in het station. De laatste wagon ontbreekt. Elke dag weer. Detectives en zelfs het leger buigen zich over dit fenomeen. Telkens als de trein aankomt, ontbreekt de laatste wagon. Elke dag opnieuw. Dan krijgt de minister van Verkeer een schitterend idee. Hij schaft de laatste wagon af!

In La Rose noire treedt ook Édouard Caillau op, een cabaretier uit Zuid-Frankrijk, liefhebber van rugby en moppentapper. In de club maakt Brel ook kennis met barman Franz Jacobs. Deze forse kerel heeft in Korea gevochten. Caillau, Jacobs en Brel worden vrienden. In La Rose noire voelt Jacques zich goed wanneer hij het publiek op zijn hand krijgt, maar anders is het met hem gesteld wanneer het geroezemoes de overhand neemt.

Het leven gaat zijn gangetje, Brel heeft zijn muziek, zijn gitaar, zijn hoop en zijn ontgoochelingen. Hij schrijft veel, vanaf dan altijd op ruitjespapier. Hij is ook fan van Félix Leclerc uit Quebec.

Wanneer Bérel weer Brel wordt, denkt hij eraan Brussel te verlaten. Met zijn tweetjes naar Parijs? Maar wanneer dan?

Clément Dailly, de echtgenoot van Angèle Guller, werkt in Brussel bij Philips. Hij stelt Jacques Brel voor aan zijn platenlabel. Op 17 februari 1953 neemt Jacques een 78 toerenplaat op met twee nummers, *La Foire* en *Il y a*. Hij vertrekt alleen naar de studio. En waarom niet? Een dokter of een advocaat neemt zijn vrouw toch ook niet mee naar het werk? In de studio heeft Brel zijn vrouw niet nodig. Van de plaat met de twee nummers worden tweehonderd exemplaren verkocht. Te vergelijken met een eerste poëziebundeltje, uitgegeven op eigen kosten.

Il y a tant de brouillard dans les ports au matin

Qu'il n'y a de filles dans le cœur des marins

Il y a tant de nuages qui voyagent là-haut

Qu'il n'y a d'oiseaux

Il y a tant de labours il y a tant de semences

Qu'il n'y a de joie d'espérance

Il y a tant de ruisseaux il y a tant de rivières

*Qu'il n'y a de cimetières...*³⁶

Vooral een hoop clichés als slagroom op een pudding van nieuw-realistische banaliteiten.

Een exemplaar van de plaat komt terecht in Parijs bij talentenjager Jacques Canetti en zijn broer Elias, de schrijver die in 1981 de Nobelprijs voor Literatuur krijgt. Via Guller neemt Canetti contact op met Brel. Jacques besluit zijn geluk te beproeven in Parijs. Zijn vader verzet er zich niet tegen. Het vertrek van Jacques betekent wel een pion van de familie Brel minder op het schaakbord van de kartonfabriek. Voor Romain is dat een spijtige zaak. Vader Brel blijft zijn spilzieke

zoon financieel steunen en laat de deur voor hem op een kier. Jacques kan altijd terugkomen, ze zullen hem twaalf maanden loon uitbetalen, met een intrest van tien procent terug te betalen. Lisette en Miche leggen zich neer bij zijn vertrek.

Jacques deelt zijn beslissing mee aan Robert Stallenberg.

Ook al zet je vader je aan de deur, zegt zijn vriend, zelfs al moet je terugkeren met de staart tussen de benen... wat dan nog? Je zult er dan alleen beroerd aan toe zijn, dat is alles.

Jacques is ervan overtuigd dat hij in Brussel niet zal kunnen doorbreken. Hij heeft zijn eerste plaat voorgesteld aan het NIR (het Nationaal Instituut voor de Radio-Omroep, nvdv), maar kreeg een negatieve reactie.

Ook op een zangconcours in Knokke maakt Jacques allesbehalve brokken. Achtentwintig kandidaten zijn er en Brel eindigt als voorlaatste, gevolgd door René-Louis Lafforgue! Mevrouw Samuel, een van de juryleden, kirt achteraf:

Belachelijk, die jongen!

Hij móet slagen in Parijs. Heel wat acteurs, zangers, schilders en schrijvers uit België gingen hem voor. Brussel is, evenmin als Brest, Lyon en Marseille, een referentiepunt. Het gebrek aan succes, zijn gezond verstand en een beetje inzicht zouden Jacques moeten influisteren dat hij beter af is bij Vanneste et Brel. En dan verdergaan als avond- of zondagzanger? Neen. 'Meer is in jou!'

Jacques Brel, met al zijn fouten en zijn chaotische kwaliteiten, mijdt geen enkel risico. Hij zal nooit een voorzichtig man zijn.